

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему:

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Виконала:

студентка II курсу магістратури, 61 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»

Аніщенко Тетяна Юріївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Коновальчук Марина
Валеріївна

Чернігів - 2023

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2023 року.

Студентка

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*
протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____ (підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї ЯК ПЕРШООСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	7
1.1. Поняття сім'ї, її роль та особливості у вихованні дітей.....	7
1.2. Формування особистості дитини молодшого шкільного віку.....	15
1.3. Вплив сімейного середовища на формування особистості дитини молодшого шкільного віку.....	25
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї В ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	34
2.1. Педагогічні умови успішного сімейного виховання молодшого школяра.....	34
2.2. Емпіричне дослідження ролі взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.....	42
2.3. Моніторинг ефективності форм та методів взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.....	54
Висновки до другого розділу.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Виховання дітей є важливим елементом педагогіки та психології в сучасному світі. Це зумовлено тим, що від правильного виховання залежить майбутнє не тільки окремої дитини, але й суспільства в цілому, оскільки діти, які виростають під впливом позитивного виховання, стають освіченими, емоційно стабільними, вміють спілкуватися та мислити критично. Вони також навчаються розуміти і поважати інших людей, а також бути відповідальними та толерантними. Такі діти в майбутньому можуть стати добрими громадянами, які допоможуть підтримувати мир та гармонію у суспільстві.

З іншого боку, неправильне виховання може призвести до негативних наслідків, таких як агресія, асоціальність, проблеми зі здоров'ям, низький рівень самоповаги та інші проблеми, які можуть вплинути на життя окремої дитини та суспільства в цілому.

Результат виховання дитини залежить від багатьох чинників. Основним з них є середовище, в якому здійснюється цей процес. Одним з таких середовищ є сім'я.

Сім'я – це фундаментальна соціальна одиниця, що відіграє критичну роль у розвитку дитини на початковому етапі життя. Взаємодія з батьками та іншими членами сім'ї забезпечує дитині перший контакт з культурою, виховує моральні та соціальні цінності, а також формує її емоційний та інтелектуальний розвиток.

Сімейне середовище має значний вплив на формування особистості дитини, зокрема молодшого школяра. В період переходу від дошкілля до початкової школи дитина стикається з новими викликами та можливостями для дослідження світу та формування свого світогляду. У цьому контексті, сімейне середовище відіграє ключову роль у її підтримці, оскільки саме в цьому періоді дитина найбільш вразлива до зовнішніх впливів та схильна до наслідування батьківських зразків.

Дослідженням сім'ї як важливого соціального інституту займалися Федоренко Р., Падун Н., Стрельнікова Н., Федяєва В., Хомич Л. та інші. Роль сім'ї у вихованні дітей зацікавила Трубавіну І., Маценко Л., Яблонську Т. та багатьох інших науковців. Особистість та процес її формування досліджували Максименко С., Балл Г., Медінцев В. Зокрема, особливості формування особистості молодшого школяра висвітлені в напрацюваннях Драчук Т., Клименко Г., Кузьміна О., Мойсеюк Н. Вплив сімейного середовища щодо окремих аспектів формування особистості молодшого школяра здійснювали Зобенько Н., Коваль Т., Яценко Л., Резніченко І., Сінельнікової Н. та інших. Широко розглядаються зазначені аспекти досліджень і в працях зарубіжних дослідників: Murati A., Ashirbekova A., Gunay G., Tasheva N. та ін.

Попри широкий ряд напрацювань із досліджуваної теми, простежуємо відсутність науково обґрунтованого дослідження впливу сім'ї на формування особистості молодшого школяра як комплексного поняття. Актуальність проблеми, важливість наукового пошуку шляхів її вирішення зумовили вибір теми дослідження: **«Взаємодія школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра»**.

Об'єкт дослідження: процес формування особистості молодшого школяра.

Предмет дослідження: педагогічні умови взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично дослідити роль взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.

Відповідно до теми та мети дослідження визначено основні **завдання:**

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми.
2. Схарактеризувати особливості формування особистості молодшого школяра.
3. Визначити педагогічні умови взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.

4. Емпірично дослідити роль взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.

Методи дослідження: теоретичні: історико-теоретичний аналіз науково-педагогічних джерел, порівняльний аналіз, синтез, узагальнення для систематизації теоретичного матеріалу; емпіричні: педагогічне спостереження, аналіз реального педагогічного середовища, опитування, анкетування, тестування, бесіда, кількісний та якісний аналіз.

База дослідження. Дослідження проводилося на базі закладу загальної середньої освіти №33 міста Чернігів. Експериментом охоплено 27 учнів та батьків 1-А класу, з них 13 учнів експериментальної групи та 14 учнів контрольної.

Апробацію матеріалів кваліфікаційної роботи здійснено на:

1. Аніщенко Т. Ю. Співпраця батьків та вчителя у формуванні особистості молодшого школяра. *Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації*. м. Чернігів, 2023. С.10-14.
2. Аніщенко Т.Ю. Актуальність української мови у вихованні та становленні особистості молодшого школяра. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки*. м. Київ, 2023. С.129-131.

Участь у 2-х науково практичних конференціях.

Структура дослідження: дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел 42 найменування, 7 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи – 73 сторінки, основний зміст – 65 сторінок. Ілюстративний матеріал подано у 5 таблицях та 12 рисунках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї ЯК ПЕРШООСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1.1. Поняття сім'ї, її роль та особливості у вихованні дітей

Сім'я є важливою соціальною одиницею, яка забезпечує дітям не лише матеріальні потреби, а й безпеку, турботу та виховання. Для більш чіткого окреслення поняття «виховання в сім'ї», спершу розглянемо та розтлумачимо окремі його складові.

На сучасному етапі спостерігається відсутність узагальненої концептуалізації феномену «сім'я». Це пояснюється його багатоаспектністю та динамічністю, а також наявністю різних підходів до його розуміння.

Проаналізувавши напрацювання Трубавіної І., робимо висновок, що в даний час поняття «сім'ї» розглядається як [24]:

- історична категорія, форми і функції якої визначаються не лише характером виробничих відносин загалом, але й рівнем культурного розвитку суспільства.
- осередок суспільства, найважливіша форма організації особистого життя, що базується на шлюбному союзі та родинних зв'язках.
- самостійна соціальна структура, яка складається з крівно споріднених людей різного віку і являє собою первинний колектив.
- сфера та інструмент соціалізації індивідів, форма життєдіяльності, в якій виробляються механізми погодження поглядів індивідів.

Обґрунтованим вважаємо визначення Федоренко Р., що опрацьовував психологічні особливості сім'ї: «Сім'я – це найважливіша форма організації особистого життя, вид соціальної спільності, мала група, заснована на подружньому союзі, родинних зв'язках, тобто на багатогранних взаєминах між

чоловіком і дружиною, батьками й дітьми, братами, сестрами, іншими родичами, котрі живуть разом і ведуть спільне господарство» [25, с.27].

Отже, сім'я – це одиниця суспільства, соціально-психологічне утворення, що складається з людей, які мешкають разом і взаємодіють між собою у рамках певних соціально-культурних та правових норм, які визначають структуру, функції, обов'язки та права її членів.

Згідно з різними підходами та критеріями, на сьогодні існує понад 40 типів таких сімей. Найбільш поширенішими є класифікації [25]:

- 1) за наявністю батьків (повна, неповна, змішана);
- 2) за кількістю дітей (бездітні, одnodітні, малодітні, багатодітні);
- 3) за якістю взаємин й атмосфери в сім'ї (благополучна, стабільна, нестабільна, дезорганізована).

Кожну з поданих категорій сімей характеризують певні соціально-психологічні явища й процеси, властиві їй шлюбно-сімейні взаємини, що включають психологічні аспекти предметно-практичної діяльності, коло спілкування та його зміст, особливості емоційних контактів членів сім'ї, соціально-психологічні цілі сім'ї та індивідуально-психологічні потреби її членів [20].

Серед науковців [28; 29] існує думка, що діти можуть наслідувати моделі поведінки своїх батьків, включаючи вибір партнера для створення родини та побудову взаємин в шлюбі. Наприклад, діти, які вирости в неповній сім'ї, мають підвищену вірогідність розлучення у власній сім'ї. Характеристики сім'ї, такі як склад, кількість дітей і характер комунікації, є лише декількома з багатьох факторів, які можуть бути усвідомлено або не усвідомлено перенесені дітьми.

Підтримує такий погляд Murati A. [35]. Досліджуючи концепт сім'ї науковець зазначив, що в дитинстві батьківські образи мають переважний вплив на формування соціальної функціональності та характеру взаємин з людьми, що впливає на їх психічну стійкість та фізичне здоров'я протягом

життя. Батьківські образи складаються з особистих спогадів про власних батьків та архетипних ідей, які передаються з покоління в покоління.

Вважаємо доцільним проілюструвати думку Маценко Л. [16] щодо характеристики сімейного благополуччя. Так, основними його факторами є високий рівень моральності та духовності, а також емоційно-психологічний комфорт. Важливо розуміти, що матеріальне забезпечення та прибутки не є визначальним фактором у формуванні благополуччя в родині. Це залежить від гуманних стосунків між членами родини, їх взаємної любові та поваги.

Схожі тези простежуємо і в Стрельнікової Н.: «Благополучна сім'я характеризується тим, що сімейні правила тут відкриті і є орієнтиром для дітей. Це місце прояву близькості, любові, підтримки. Усі члени беруть участь в інтенсивних міжособистісних стосунках, на основі будь-яких людських почуттів» [23, с.49].

Підтримуємо думку Федоренко Р. [25], що незважаючи на своєрідність деяких типів сімей, вони можуть бути так само успішними, як і традиційні сім'ї. Оскільки проблеми, які можуть виникати в сім'ї, не залежать від її виду, а залежать від взаємин між членами сім'ї.

Сімейний життєвий процес залежить від того, наскільки члени сім'ї задовольняють свої потреби, що в свою чергу визначає різні функції, які виконує сім'я. Так, Яблонська Т. [28] окреслює наступні функції сім'ї:

- виховна (полягає в тому, щоб передати наступному поколінню культурні та соціальні норми, цінності, знання та навички).
- господарчо-побутова (пов'язана з підтриманням матеріального благополуччя сім'ї, забезпеченням їжі, житла та інших потреб).
- емоційна (полягає в тому, щоб забезпечити психологічну підтримку та комфорт членам сім'ї).
- духовного (культурного) спілкування (пов'язана з розвитком духовної культури сім'ї та збереженням її традицій та звичаїв).
- первинного соціального контролю (полягає в тому, щоб регулювати поведінку та дії членів сім'ї відповідно до соціальних норм).

Розглядаючи виховну функцію сім'ї як одну з першочергових, розтлумачимо саме поняття «виховання».

Так, дослідниця в галузі педагогіки Мойсеюк Н. [17] характеризує виховання як засвоєння цінностей культури, самореалізацію та самоствердження особистості, її розвиток. Яблонська Т. [29] в свою чергу стверджує, що виховання є активним та цілеспрямованим процесом формування особистості.

Тобто, виховання є системою взаємодії між особистістю та соціальним середовищем, яка спрямоване на підготовку людини до життя в суспільстві: розвиток інтелектуальних, моральних, естетичних, фізичних та інших якостей особистості.

Звідси робимо висновок, що виховання в сім'ї – це цілеспрямований процес взаємодії між батьками та дітьми, що спрямований на засвоєння цінностей, розвиток, самореалізацію та самоствердження особистості, з метою підготовки дітей до життя в суспільстві.

Особливості виховання в сім'ї полягають у тому, що воно здійснюється в найбільш близькому та інтимному середовищі дитини, в якому вона отримує перший життєвий досвід та формує свій світогляд. Сім'я є особливим середовищем для розвитку відносин між батьками та дітьми, де створюються умови для пізнання світу та розвитку культури спілкування.

Згідно з Федяєвою В. [26], виховний вплив сім'ї на дитину є унікальним, охоплюючим та постійним у своїй інтенсивності та результативності. Цей вплив не переривається, а охоплює всі аспекти формування особистості, триває протягом багатьох років та базується на стабільних взаєминах між батьками та дітьми.

Мета сімейного виховання полягає у готуванні дитини до життя та практичної діяльності, забезпеченні розумної організації її життя в домашніх умовах, підтримці її матеріальної та емоційної підтримки, а також збереженні і передачі культурних цінностей від покоління до покоління [16].

Сім'я як інститут виховання відрізняється від інших певними особливостями [24, с.92]:

- особистісні контакти з батьками відрізняються від усіх інших контактів дітей неперервністю, стійкістю та необмеженістю в часі;
- прив'язаність та любов вносять у взаємовідносини дітей та батьків глибоку емоційність і щирість, у результаті створюються добрі умови для взаємовпливу, емоційного зараження;
- зв'язки, що об'єднують батьків та дітей, досить різноманітні і визначаються сімейними почуттями, спільним проживанням, загальносімейними формами побутової праці, дозвіллям тощо;
- спілкування батьків з дітьми виконує кілька взаємопов'язаних між собою функцій: інформаційну, емоційну, регулятивну.

«Сім'я є персональним середовищем життя і розвитку дитини, яке зумовлює спосіб її життя» – переконує Маценко Л. [16, с.34]. Характер впливу цього середовища залежить від [16, с.34-35]:

- соціально-культурного параметру (освітній рівень батьків, їх участь у суспільному житті, усвідомлення впливу сімейної атмосфери на формування особистості дитини);
- соціально-економічного параметру (матеріальна забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі);
- техніко-гігієнічного параметру (умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя);
- демографічного параметру (структура та чисельність сім'ї).

Сім'я є інституцією, що діє на людину протягом всього її життя, від народження. Вона формує та направляє особистість у плані розвитку мислення та поведінки, з фізіологічних, етичних та соціальних аспектів. Взаємовідносини з родичами становлять основу відношень індивіда до інших людей та об'єктів [34]. Важливо відмітити, що життя дитини складається з різних вікових періодів, і сім'я в кожному з них має різну значущість. Сім'я входить у соціальну ситуацію розвитку дитини і може конкурувати або

опонувати іншим соціальним контекстам, що впливають на розвиток дитини [29].

Родинний клімат та стиль виховання батьків мають значний вплив на розвиток дитини. У деяких сім'ях дитина може отримати підтримку та стимул для розвитку, тоді як у інших – вона може стикнутися з обмеженнями та заборонами, які можуть ускладнити її розвиток.

Берегова Н. та Федорчук П. підкреслюють вплив стилю виховання на розвиток дитини [3]. В основу класифікації стилів науковці заклали вимогливість і чуйність. Розглянемо їх особливості.

Першим стилем сімейного виховання є гіперопіка. Він характеризується прагненням зробити все за дитину та надмірним піклуванням. Це може призвести до залежності дитини від батьків та унеможливило розвиток її внутрішньої автономії. Хоча батьки прагнуть до того, щоб дітям не бракувало любові, надмірна опіка може негативно вплинути на їхнє здоров'я та розвиток. Цей стиль виховання часто спостерігається у випадках, коли дитина є довгоочікуваною або народжується в літніх батьків або самотньої жінки. Надмірна любов та увага батьків може викликати патологічне самоспостереження, іпохондрію та неврози у дітей.

Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем вимог до дитини та низьким рівнем чутливості до її потреб. Батьки, що використовують цей стиль, намагаються контролювати усі аспекти життя дитини і часто не дозволяють їй самостійно приймати рішення. Вони не проявляють зацікавленості до думки дитини та не визнають її права. Зазвичай батьки встановлюють суворі обмеження, вимагають дисципліни та чіткого виконання обов'язків, що може призвести до перевантаження дитини. Такий стиль виховання може мати негативний вплив на поведінку дитини, зокрема, призводити до агресії.

Ліберальний підхід до виховання означає, що батьки не ставлять високі вимоги до дітей, не контролюють їхню поведінку і не застосовують покарання за погану поведінку. Діти в таких родинах мають більшу свободу і не обмежені

батьківськими правилами. Однак, такий підхід може призвести до неслухняності та агресивності дітей, які можуть мати серйозні моральні проблеми і бути складні для перевиховання. Також, недостатня увага батьків може привести до того, що діти можуть приєднатися до асоціальних груп, оскільки вони не навчилися відповідально поводитися в суспільстві.

Демократичний стиль виховання характеризується високим рівнем вимогливості та чуйності, який сприяє гармонійному та різносторонньому розвитку особистості дитини. Батьки, що застосовують цей стиль виховання, дбайливо стежать за розвитком своєї дитини та підтримують її самостійність. Відрізняючись від ліберального стилю виховання, демократичний стиль полягає в послідовному та гнучкому вихованні, що базується на твердих принципах. Батьки оцінюють можливості та досягнення дитини, розуміють мотиви її поведінки та орієнтують на активну роль у родині. Цей стиль виховання сприяє розвитку самостійності, ініціативи та соціальної відповідальності дитини.

Останнім виділеним стилем виховання є змішаний. Він характеризується непослідовністю та суперечливістю установок батьків на виховання дитини, що призводить до непередбачуваності реакцій та створення в дитини почуття нестабільності навколишнього світу. Батькам не вистачає витримки та самовладання, щоб відтворювати послідовну виховну тактику в сім'ї, що призводить до раптових емоційних змін у їхніх відносинах з дітьми - від покарань та криків до ласкавих проявів. Це може призвести до втрати батьківського впливу на дітей. Дитина стає непередбачуваною та некерованою, вона може нехтувати думкою старших і батьків, що може стати проблемою в її подальшому житті.

Характеризуючи стилі сімейного виховання науковці [3] наголошують на тому, що у більшості випадків стиль виховання дитини є репродуктивним, тобто повторює той, який застосовувався у дитинстві батьків.

Зарубіжними вченими [34] виділено наступні форми підтримки розвитку дитини в сім'ї:

- заповнення дитини почуттям впевненості;
- створення моделі, що містить прийнятні та відповідні патерни поведінки для соціалізації дитини;
- допомога у формуванні необхідних вербальних, соціальних та імперативних навичок;
- стимулювання та розвиток талантів дитини;
- допомога у розвитку бажань, що відповідають інтересам та талантам дитини.

Про роль сім'ї у підготовці дитини до життя у суспільстві йдеться також у дослідженнях інших закордонних дослідників Rodrigues C. та Filomena V. [38]. Так, в їх роботах зазначено, що сім'я є основним агентом соціалізації, оскільки саме в ній діти починають набувати цінностей, установок і поведінки, прийнятих суспільством. Взаємодія з батьками та іншими членами сім'ї дозволяє дітям засвоювати соціальні норми і правила, які стануть майбутньою основою їхньої поведінки та ставлення до інших людей.

Загалом, у вихованні дітей визначальну роль відіграє загальний спосіб життя сім'ї: рівність між подружжям, організація сімейного життя, правильні стосунки між членами сім'ї, загальний тон доброзичливості, взаємна повага та турбота, атмосфера працелюбності, загального порядку та сімейних традицій, єдність вимог дорослих до дитини [40].

Очевидно, що не всі сім'ї можуть забезпечити оптимальні умови для розвитку своїх дітей. Нерідко виховання в сім'ї може мати негативні наслідки на психічне здоров'я та соціальну адаптацію дітей. Серед можливих причин: конфліктні стосунки між батьками, насильство, наркотичні та алкогольні звички, тощо. У таких сім'ях взаємини між батьками можуть стати серйозною проблемою, оскільки вони можуть відобразитися не лише на емоційному кліматі в родині, а й спричинити серйозні психічні проблеми.

Маценко Л. називає такі сім'ї неблагополучними: «...сім'ї, які в силу тих чи інших обставин повністю або частково втратили свої виховні можливості,

внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини» [16, с.54].

До інших причин відсутності виховного потенціалу сім'ї відносять: вади здоров'я батьків, перевантаженість на роботі, кар'єрні прагнення, низький інтелектуальний рівень, велика зануреність у особисте життя (намагання його «влаштувати»), конфлікти, агресивність, сімейне насилля тощо [23].

За дослідженням Хомич Л. [27] основними перешкодами для повноцінного виховання дітей у сім'ї є: матеріальні проблеми, брак часу, невідповідність батьків з педагогічних питань, нерозуміння важливості виховання дітей у родині.

Таким чином, сім'я є значущою соціальною одиницею, що виконує різноманітні функції, серед яких особливо важлива – виховна. Однак, виховання дитини в сім'ї має ряд унікальних особливостей, оскільки воно здійснюється у найближчому та найінтимнішому середовищі дитини. У разі правильного підходу батьків до виховання, розвиток дитини може реалізовуватись ефективно та швидко. Проте, у випадку неналежного виховання, дитина може стикнутися з різноманітними обмеженнями та заборонами, які можуть ускладнити її процес розвитку.

1.2. Формування особистості дитини молодшого шкільного віку

Формування особистості дитини молодшого шкільного віку є складним процесом, що передбачає взаємодію багатьох факторів, таких як генетика, соціальне середовище, освіта, виховання та багато іншого. Для ретельного обґрунтування даної проблеми здійснимо його аналіз у кількох площинах, зокрема розглянемо процес формування особистості, вікові та психологічні особливості молодшого школяра, особливості формування особистості в початковій школі.

Дефініція поняття «особистість» характеризується різними підходами до її визначення. Це зумовлено розглядом її в різних аспектах: соціально-

психологічному, індивідуально-психологічному, діяльнісному, генетичному, тощо. Розглянемо деякі з них.

Як якість індивіда визначають особистість Балл Г. та Медінцев В.: «... визначенні особистості як такої якості людського індивіда, котра дозволяє йому бути відносно автономним і індивідуально своєрідним суб'єктом культури» [1, с. 10].

Максименко С. визначає особистість як «форму існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [15, с. 11].

Кіґуґ S. та співавтори [34] визначають особистість як послідовний і структурований зразок відносин, який розгортається індивідом у внутрішньому та зовнішньому середовищі та відрізняє його від інших індивідів. Науковці зазначають, що поняття особистості включає в себе всі відчуття, думки, особливості поведінки, які відрізняють людину від інших, її об'єктивну і суб'єктивну сторони. Тобто, воно включає реакцію, яку демонструє індивід у стосунках з іншими, а також спосіб розкриття себе.

Поширеним є також визначення особистості як результату безперервної взаємодії між біологічною схильністю та досвідом соціального та особистісного розвитку [39].

Важливо відмітити, що дослідники також звертають увагу на недоцільність ототожнення понять «особистість» та «характер», оскільки друге є компонентом першого [34]. Не є однаковими і поняття «особистість» та «темперамент». Оскільки темперамент є лише основою розвитку особистості [39].

Узагальнивши підходи вчених, вважаємо особистість сукупністю соціально-психологічних характеристик людини, що формують її ідентичність та унікальність.

До ознак особистості відносять [15]:

- цілісність (інтегрована єдність біологічного, соціального та духовного витоків існування особистості, яка охоплює всі структурні і динамічні вияви життя людини);
- унікальність (індивідуальна неповторність, що зумовлена особливим поєднанням трьох витоків існування особистості та її постійним саморозвитком);
- активність (поведінка, яка характеризується усвідомленістю цілей і мотивів);
- вираження (здатність до вираження свого внутрішнього змісту та творчої самореалізації через взаємодію зі світом);
- відкритість (готовність до розвитку, змін та відкриття нових аспектів в житті);
- саморозвиток (процес постійного розвитку та удосконалення особистісних якостей);
- саморегуляцію (здатність контролювати та керувати своїми діями та емоціями).

Особистість – складне явище, що має свою структуру. Деякі науковці [34] відносять до неї сукупність фізичних, розумових, емоційних і соціальних особливостей індивіда. Інші [1] вважають, що компоненти особистості є більш-менш стійкими властивостями особи, які проявляються по-різному залежно від її спрямованості, особливо в контексті її ціннісно-мотиваційних складових: «..прикладом може служити роль психомоторної досконалості («вправності рук») у діяльності кишенькового злодія, з одного боку, і циркового ілюзійника, з іншого» [1, с.11-12].

Максименко С. виокремлює інші 4 підструктури особистості [15]:

1. Спрямованість особистості (моральні якості, установки, стосунки з іншими).
2. Досвід (знання, вміння, навички, звички).
3. Відображення (індивідуальні особливості психічних процесів, які виявляються в емоційно-вольовій діяльності).

4. Біологічно зумовлені психічні функції (типологічні, статеві і вікові особливості).

Таким чином, формування особистості – це процес впливу на соціально-психологічні характеристики людини. Формування особистості залежить від різних факторів, таких як генетика, соціокультурний контекст, середовище та взаємодія з оточуючими.

Олексюк Н. відносить до таких факторів лише 2: «Формування особистості – це процес становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку» [19, с. 126].

В свою чергу, джерелом формування особистості є суперечності між [19]:

- збудженням і гальмуванням;
- задоволенням і незадоволенням;
- спадковими даними і потребами виховання;
- рівнем сформованості особистості й ідеалом;
- потребами особистості та моральним обов'язком;
- прагненнями особистості та її можливостями.

Розвиток особистості є складним процесом, який зазнає постійних змін на різних рівнях. Цей процес включає в себе розвиток психічних процесів пізнання, емоцій та почуттів, волі, потреб, інтересів, ідеалів та переконань, свідомості та самосвідомості, здібностей, темпераменту та характеру, вмінь, навичок та звичок, які знаходяться в складній міжетапній взаємодії [15].

Процес формування особистості визначається взаємозв'язком та взаємозалежністю між його етапами. Характеристики попередніх етапів можуть впливати на наступні, що свідчить про значущість правильного формування на ранніх етапах. Для того, щоб допомогти дитині успішно розвиватись на всіх етапах формування особистості, важливо враховувати фізичні та психічні особливості, що характерні для кожного вікового періоду. Тому, в рамках нашого дослідження, важливо розглянути особливості дітей молодшого шкільного віку.

Молодший шкільний вік охоплює дітей від 6 (7) до 10 років і відповідає періоду навчання в початкових класах школи. Цей період характеризується стрімким розвитком та змінами як в фізіологічному, так і в психологічному аспектах. Діти молодшого шкільного віку перебувають на стадії активного розвитку фізичних, когнітивних та соціальних навичок.

Фізіологічні процеси відіграють важливу роль у подальшому психологічному становленні дитини. Так, в дитини зазначеного віку істотно розвивається організм, зміцнюються м'язи і хрящі, кістки, розвивається хребет, тощо. Розвиток лобових часток головного мозку відіграє важливу роль у формуванні розумової діяльності та нервової системи дитини [31].

Психологічний розвиток молодших школярів є складним і динамічним процесом, який включає різноманітні аспекти. Це період, коли відбувається багато змін: змінюється соціальна позиція дитини, яка переходить у розряд школярів, змінюється соціальний інститут, де навчання стає провідною та обов'язковою діяльністю, що вимагає від дитини більшої самостійності та відповідальності. Дитина повинна засвоїти нові права та обов'язки, що стосуються її взаємин з оточуючим середовищем, товаришами та самооцінки [19].

Діти від шести до десяти років перебувають у фазі консолідації отриманих у дитинстві знань, що підготовлює їх до підліткового віку. Приблизно у віці шести років відбувається велика когнітивна зміна, коли дитина починає розуміти навколишній світ, розвиває навички розв'язання проблем, знаходження нових рішень, розмірковування, судження та розуміння того, що інші можуть мати різні точки зору, і що це може мати наслідки для них та взаємодії між ними. У цей період життя дитини виникає напруга між її автономією та очікуваннями, які можуть підтримувати її самооцінку або навпаки – знижувати [38].

Навчання вимагає від молодших школярів здібності контролювати свою пам'ять, увагу та інші ресурси для досягнення мети. Вони можуть легко

порівнювати уявні предмети, визначати причини та наслідки, робити висновки та давати пояснення [31].

Відбуваються зміни і в мовленнєвому аспекті. Молодший шкільний вік є періодом, коли діти мають можливість глибше осмислювати оточуюче, аналізувати мову та мислення, розрізняти частини речення та формувати логічні висновки [15]. Мовленнєвий розвиток молодших школярів характеризується глибоким володінням рідною мовою, що дозволяє їм дуже граматично висловлювати свої думки, бажання та почуття, використовуючи різноманітну лексику [31].

Максименко С. переконує, що в цей час також формується культура мовлення та правила поведінки в колективі. Молодші школярі навчаються контролювати свою поведінку та підпорядковувати її вимогам школи. Розвиваються такі якості, як самовладання, наполегливість, цілеспрямованість, витриманість та дисциплінованість. У цей період формується здатність до трудової діяльності та усвідомлення її соціального значення. Усе це сприяє поглибленню суджень і міркувань, формуванню логічних висновків та розвитку дитини як особистості [15].

У контексті виховання молодшого школяра важливим є те, що в цей період закладаються основи особистості дитини, її характерні особливості [36]. «Молодший шкільний вік визначається вченими як найбільш сенситивний віковий період для морального виховання дітей і відповідних емпатійних якостей» [8, с. 66]. Тому необхідно організовувати виховний процес таким чином, щоб допомагати дитині розвиватися як самостійна особистість з усіма своїми потребами, цінностями та переконаннями.

Перейдемо до характеристики формування особистості дитини молодшого шкільного віку.

Формування особистості дитини молодшого шкільного віку - це процес впливу на соціально-психологічні характеристики дитини 6-10 років. У цьому віці діти активно вчаться, розвивають соціальні навички та формують свої

цінності та переконання. Формування особистості в такому віці передбачає початковий етап становлення особистісних властивостей людини.

Розглядаючи аспект формування особистості дитини в сім'ї Маценко Л. виділяє такі його умови [16]:

- батьківське тепло, взаємна повага в сім'ї, довіра до дитини, що сприяє формуванню позитивних моральних якостей;
- часте й інтенсивне спілкування батьків з дітьми, в процесі якого дитина переймає і засвоює цінності та норми;
- послідовна сімейна дисципліна, яка базується на довірливому спілкуванні та переконуванні, а не на зовнішньому контролі сприяє формуванню совісності, чуйності та здатності до плідного спілкування і взаємодії з оточуючими;
- приклад батьків.

До основних результатів розвитку особистості молодшого школяра науковці [32] відносять соціальну та емоційну компетентність:

- здатність брати участь у соціально конструктивних діях (допомагати, піклуватися, ділитися з іншими);
- приборкувати ворожі чи агресивні імпульси;
- жити відповідно до значущих моральних принципів та цінностей;
- самосвідомість;
- розвиток сильних сторін та досягнення успіху в їх використанні.

Автори праці про формування успішної особистості дитини молодшого шкільного віку [41] звертають увагу на важливість успіху у дитинстві для життєвої самореалізації та розглядають шляхи запобігання формуванню комплексів. Зокрема, вони вказують на те, що саме у початковій школі формується концепція себе як успішної чи неуспішної людини. Негативні наслідки шкільної неуспішності можуть бути руйнівними, оскільки вони можуть похитнути первинну ідентичність дитини як успішної особистості.

Основними чинниками, що впливають на формування особистості дитини молодшого шкільного віку є соціальні, біологічні та репрезентативні.

Соціальні чинники передбачають вплив умов, в яких живе дитина, особливо стосунків з батьками та в шкільному середовищі. Біологічні чинники обумовлюються розвитком соціальних і емоційних компетенцій і лежить в основі темпераментної індивідуальності. Репрезентативні чинники відображають формування у дітей уявлень про себе та соціальний світ. Передбачається також їх постійна взаємодія [39].

Загальна ідея, яку висловлюють Witte A., Schumacher R. та Napoli A. [42] розглядаючи вплив соціальних чинників, полягає в тому, що школа та дім мають однаково важливий вплив на розвиток особистості дітей молодшого шкільного віку. Це означає, що успіх дитини в навчанні, пізнавальній та соціальній сферах залежить від взаємодії з вчителями та однокласниками в школі, а також від взаємодії з сім'єю вдома. Взаємодія між сім'єю та школою є критично важливою, оскільки коли вони працюють як команда, можуть сприяти покращенню результатів розвитку дітей у навчанні та соціальній сфері. В цьому контексті розвиток педагогічної культури у вчителів та сімей дітей є дуже важливим, оскільки це допоможе забезпечити успішне виховання та розвиток молодого покоління.

Взаємозалежним називають процес виховання і Клименко Г. та Кузьміна О. [10], а також зазначають, що лише співпраця батьків та вчителів зумовить успішність виховання молодшого школяра.

Отже, взаємодія з батьками та вчителями на початковому етапі навчання є важливим фактором формування ідентичності дитини. Оскільки саме на цьому етапі дитина починає інтегрувати знання та досвід, отримані з різних джерел, з метою розуміння власних можливостей. Зокрема, відносини з батьками та першим вчителем є особливо важливими для молодшого школяра, оскільки вони відіграють роль близького оточення, яке формує його життєві орієнтири та цінності. Для успішного формування ідентичності дитини на початковому етапі навчання важливо враховувати вплив батьків та вчителів на її розвиток, а також забезпечувати оптимальну взаємодію між ними та дитиною.

З урахуванням аспекту формування особистості молодшого школяра, було зазначено, що співпраця між сім'єю та школою є важливою для розвитку когнітивних та соціальних навичок дітей. Партнерство між цими двома середовищами пов'язане з численними корисними результатами для дітей, такими як покращення соціальних навичок та адаптивної поведінки, підвищення академічної активності та успішності, а також зменшення занепокоєння деструктивною поведінкою та шкільних проблем [42].

На основі узагальнення зазначених особливостей формування особистості молодшого школяра окреслимо показники, за якими можна її проаналізувати: соціальні навички, когнітивні здібності, емоційний розвиток, моральний розвиток, здатність до рефлексії. Охарактеризуємо детальніше кожен з них.

Соціальні навички: ці показники вказують на здатність дитини до ефективної взаємодії з оточуючими людьми, до спілкування та співпраці з іншими. Критерії, за якими можна аналізувати рівень сформованості соціальних навичок дитини молодшого шкільного віку, можуть включати такі аспекти, як:

- взаємодія з оточуючими: здатність дитини взаємодіяти з оточуючими людьми, дотримуватися соціальних норм та правил поведінки;
- комунікативні здібності: здатність дитини висловлювати свої думки та ідеї зрозуміло та чітко, а також здатність слухати інших та сприймати їхні ідеї;
- співпраця: здатність дитини працювати в команді та співпрацювати з іншими людьми для досягнення спільної мети.

Когнітивні здібності: ці показники вказують на рівень розвитку пізнавальних процесів у дитини, таких як сприйняття, мислення, пам'ять та увага. Критерії, за якими можна аналізувати рівень розвитку когнітивних здібностей дитини, включають такі аспекти, як:

- сприйняття: здатність дитини сприймати інформацію з різних джерел та засвоювати її.

- мислення: здатність дитини логічно мислити, розв'язувати проблеми та приймати рішення;
- пам'ять та увага: здатність дитини запам'ятовувати інформацію та зосереджуватися на виконанні завдань.

Емоційний розвиток: ці показники вказують на рівень розвитку емоційних процесів у дитини. Це включає такі аспекти, як емоційна стійкість, емоційна вразливість та емоційний інтелект. Відповідно, аналіз емоційного розвитку може включати критерії:

- емоційна стійкість: здатність дитини контролювати свої емоції та виявляти стійкість у стресових ситуаціях;
- емоційна вразливість: рівень чутливості дитини до емоційних впливів ззовні;
- емоційний інтелект: здатність дитини розуміти свої та емоції інших людей, а також здатність управляти своїми емоціями.

Моральний розвиток: ці показники вказують на ступінь розвитку особистості щодо її моральної свідомості, моральних цінностей та поведінки. Критерії, за якими можна аналізувати рівень морального розвитку можуть включати такі аспекти:

- розуміння моральних цінностей: здатність дитини розуміти, що таке моральність, моральні норми, правила та цінності;
- формування моральних цінностей: здатність дитини усвідомлювати власні моральні цінності, такі як чесність, справедливість, доброта, повага до інших;
- дотримання моральних норм: здатність дитини дотримуватися моральних норм у повсякденному житті та у взаєминах з іншими людьми.

Рефлексія: ці показники вказують на здатність до самоаналізу дитини. Критерій, за яким можна її проаналізувати у молодшому шкільному віці:

- самооцінка: здатність дитини реалістично оцінювати свої досягнення та здібності, а також відноситися до своїх помилок з розумінням;

Підсумовуючи, робимо висновок, що формування особистості дитини молодшого шкільного віку – це процес впливу на соціально-психологічні характеристики дитини 6-10 років. До таких характеристик віднесену соціальну, когнітивну, емоційну, моральну та рефлексивну сферу. Цей процес також супроводжується впливом біологічних, репрезентативних та соціальних чинників. В контексті нашого дослідження важливим є вплив соціальних чинників, а саме – сімейного середовища.

1.3. Вплив сімейного середовища на формування особистості дитини молодшого шкільного віку

Як зазначено раніше, виховання в сім'ї та навчання в школі є основними факторами формування особистості дитини молодшого шкільного віку. В розрізі нашого дослідження важливо виокремити аспекти формування особистості дитини в сім'ї.

Так, дослідники [33] зазначають, що батьківські стосунки є найважливішим чинником розвитку, зміцнення та формування особистості дітей разом із їх спадковими особливостями.

Підтверджує дану тезу і Маценко Л.: «... сім'я сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою» [16, с.46], зазначила науковиця, виокремлюючи особливості сім'ї.

Це явище можна пояснити різними психологічними теоріями, включаючи [29]:

- трансгенераційну, яка досліджує передачу певних моделей поведінки та взаємин від старшого покоління до молодшого.
- транзактну, яка стверджує, що батьківські настановлення та підходи до виховання впливають на формування життєвого сценарію особистості.
- гуманістичну, яка розглядає батьківське ставлення як важливий елемент формування екзистенційної позиції, базової довіри або недовіри до світу та ставлення особистості до самої себе.

Зобенько Н. [8] характеризує виховання в сім'ї першоосновою виховання особистості. Науковиця вказує, що на кожного з батьків покладається рівна відповідальність за виховання, освіту і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і повинні виховувати дитину, дбати про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний стан, освіту, створювати сприятливі умови для розвитку її природних здібностей, шанувати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини необхідно орієнтувати на розвиток її особистості, пошани до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних, історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві.

Наукові дослідження [32] підтверджують, що сім'я має важливу роль у формуванні адекватної, культурної та конкурентоспроможної особистості дитини, а також забезпеченні її соціального захисту. Кожна родина має власні правила, звичаї та атмосферу, які можуть вплинути на ідентифікацію особистості дитини. Дослідження також показують, що формування стійкої ідентичності дитини пов'язане зі стратегією та ідентичністю батьків, тому важливо прагнути до моделі солідарного батьківства.

При цьому, ряд вчених розглядають окремо роль матері та батька у формуванні особистості дитини. Так, Зобенько Н. [8] відзначає, що материнська поведінка вирішальна для розвитку почуття соціальної ідентичності, тоді як батьківська функція полягає в заохоченні активності, спрямованій на розвиток соціальної компетентності, що допомагає дитині подолати труднощі у спілкуванні та запобігає виникненню комплексів неповноцінності. Батько встановлює завдання, надає зразки розв'язання проблем та допомагає дитині в її розвитку.

Іноземний дослідник Murati A. [35] вважає вирішальною при цьому роль матері, переконуючи, що її вплив на індивідуальну ідентичність дитини, є навіть важливішим, ніж загальний клімат в сім'ї. На його думку, це зумовлено тим, що жінка має відчуття, які є сильнішими, ніж у чоловіка, оскільки вона є

тією, хто приводить дитину в цей світ і в подальшому виховує її до повної незалежності в зрілому житті.

При цьому, материнська функція включає захист дитини та загальний розвиток дитини. Фізичний захист полягає в забезпеченні медичних та гігієнічних умов для здорового життя дитини в домашніх умовах, атмосфері, що є добре освітленою та здоровим місцем для дитини. Психологічний захист забезпечує емоційну безпеку дитини. Щодо розвитку особистості дитини, материнські функції включають фізичний, інтелектуальний та емоційний розвиток дитини.

Внаслідок гендерних упереджень щодо обов'язків, які мають виконуватись в сім'ї, особливо щодо підходу та внеску у виховання своїх дітей, частим є випадки, коли матері беруть на себе основну роль в цьому питанні. В таких сім'ях батько значною мірою впливає лише на визначення очікувань і спонукання дітей. Проте, науковці [35] відзначають, що роль батька є також надзвичайно важливою для емоційного розвитку дитини. Оскільки, його присутність допомагає дітям відчувати безпеку та стабільність.

Особливу увагу Ross T. [39] звертає на те, що під час процесу зростання дітей, їхні стосунки з батьками постійно зазнають змін. У молодшому шкільному віці діти мають власні уподобання та здібності, і часто намагаються діяти відповідно до своїх бажань, навіть якщо це протирічить очікуванням батьків. Це може призвести до конфліктів між батьками та дітьми, і якщо батьки не зможуть ефективно їх вирішити, то це може негативно вплинути на якість стосунків у майбутньому. Загалом, діти розвивають більшу самопевність, коли їхні батьки мають високі очікування щодо поведінки та досягнень дітей, але при цьому є розумні та здатні до компромісів. Крім того, тепла та чуйна комунікація з батьками, використання міркування та раціональної поведінки замість примусу та насильства сприяє формуванню позитивних стосунків між батьками та дітьми.

В пункті 1.2. було виділено основні показники, за якими доцільно здійснювати аналіз сформованості особистості молодшого школяра (соціальні

навички, когнітивні здібності, емоційний розвиток, моральний розвиток, здатність до рефлексії). Розглянемо вплив сімейного середовища на кожен із зазначених аспектів.

Сінельнікова Н. зазначає: «Оскільки первинним соціумом для дитини є сім'я, то саме в ній і формується соціальне здоров'я» [22, с.105]. Так, результати проведеного науковицею дослідження показали, що на початковому етапі навчання діти можуть мати складнощі з адаптацією до нового середовища через різні сімейні причини, такі як зайнятість батьків на роботі, недостатні матеріальні умови, незадовільні умови проживання та негативні взаємини в сім'ї. Також дослідження показали, що стиль виховання в сім'ї, характер дитини та рівень педагогічної культури батьків безпосередньо впливають на процес адаптації дітей та їх соціалізацію.

Дослідниця Резніченко І. [21] наголошує на тому, що в сім'ї дитина навчається поведінковим та етичним нормам, взаємодії з оточуючими та розвиває власну систему цінностей, що є важливим для її соціальної компетентності. У цьому віці формується цілісне особистісне утворення, яке складається з навичок та якостей, необхідних для успішного функціонування у суспільстві. Окрім того науковицею визначені сфери впливу сімейних стосунків щодо розвитку соціальних навичок молодшого школяра:

- на систематичність навчання;
- на суспільне становище (способи та шляхи відносини з однолітками і дорослими);
- на формування самосвідомості,
- на особисте самовизначення.

Проаналізувавши напрацювання Яценко Л. та Кравченко Т. [30] робимо висновок про основні аспекти розвитку соціальних навичок молодшого школяра в сімейному середовищі:

- До фундаментальних новоутворень дитини молодшого шкільного віку відносяться суб'єктність та індивідуалізація. Суб'єктність забезпечується рефлексією щодо мислення і діяльності, комунікації і

кооперації, самосвідомості. Для успішності соціалізації дітей молодшого шкільного віку важливе значення має те, наскільки їхня суб'єктність відносин з навколишнім соціальним світом визнається батьками, наскільки вони мають змогу її проявляти.

- Індивідуалізація передбачає розуміння батьками закономірності того, що дитина входить у соціум не лише під впливом дорослих, а й за рахунок власних зусиль та самовизначення.
- Дитина молодшого шкільного віку сприймає соціальну реальність як спільну з іншими людьми – батьками й однолітками, досвід яких має для неї велику значущість. Однак цей досвід не просто акумулюється, а й типізується – дитина запам'ятовує певну систему дій і здатна відтворювати її в аналогічній ситуації.
- Особливістю сприйняття школярами навколишнього світу є певна його ідеалізація, що може спотворювати реальну картину соціальної дійсності. Для подолання цього недоліку батькам необхідно в наповнювати найважливіші соціальні явища, події, цінності змістом, який би забезпечував їх сприйняття дітьми аналогічно до його сприйняття іншими людьми

Розглядаючи питання когнітивних здібностей та інтелектуального розвитку молодшого школяра, Драчук Т. [7] зазначила, що завдання батьків у розвитку дітей молодшого шкільного віку включає в собі сприяння формуванню мислення, мовлення, активності, витримки та самостійності. У період шкільної освіти, коли дитина віддає перевагу навчальній діяльності та формує свій характер, важливо, щоб родина підтримувала зв'язок зі школою та активно долучалася до процесу навчання та розвитку дітей. Однією з найважливіших ролей батьків у розвитку когнітивних здібностей дітей є створення стимулюючого середовища, яке сприяє розвитку їх розумових здібностей. Таке середовище може бути створене шляхом: переконань у важливості освіти, читання книг, перегляду кінофільмів, відвідування екскурсій, тощо.

Схожі ідеї простежуємо і в роботах Кузьміної О. та Дяченко В. [13], які переконують, що для забезпечення когнітивного розвитку молодшого школяра батькам необхідно: брати активну участь у навчанні і вихованні своєї дитини, не відокремлюватись від неї, що дозволить не тільки краще зрозуміти потреби та інтереси дитини, але й створить можливість підтримувати її на шляху до самостійного навчання та розвитку; бути активними співрозмовниками для дітей, підтримувати дискусії та сприяти розвитку мовленнєвих навичок дитини; підтримувати прагнення спілкуватись та відкриватися для нових знань; організовувати дозвілля дитини.

Формування синтонності як основне завдання емоційного розвитку молодшого школяра окреслює Коваль Т. [11]. «Синтонність – це інстинктивне співзвуччя з оточенням» [11, с.183]. Її основи, а також основи власного становлення закладаються батьками ще на початкових стадіях розвитку дитини і залежить від емоційних реакцій батьків на дії дитини, переконує дослідниця. До інших важливих аспектів емоційного формування з точки зору батьківського впливу на молодшого школяра, віднесено наступні:

- Діти в сім'ях, де батьки обговорюють з ними різні емоційні стани, краще адаптуються до емоційних проявів інших людей.
- Молодший шкільний вік є чутливим для впливу на розвиток і формування емоційного інтелекту.
- Для дитини важливо знати, що батьки розуміють її почуття і не засуджують їх.
- Присутність означає повне зосередження уваги на іншій людині, що допомагає встановити зв'язок з дитиною.
- Читання разом з дитиною може стати чудовим способом для батьків та дітей зосередитися на обговоренні емоційних переживань персонажів.
- Використання рольових ігор допоможе дитині впоратися з емоціями і сприятиме розвитку емпатії.

Основною складністю сімейно впливу на моральний розвиток молодших школярів Ляшко Л. називає вирішення цього завдання через добре поставлене

в духовно-моральному аспекті життя сім'ї, суспільного ладу, вчинки людей та приклад батьків: «...духовність виховується духовністю, мораль – моральністю, честь – честю, гідність – гідністю» [14, с.96].

Молодший шкільний вік є дуже важливим періодом у формуванні моральної особистості дитини, а активна участь сім'ї безпосередньо впливає на формування основ світогляду, засвоєння моральних норм та правил, а також на визначення ставлень до людей, їхніх дій та вчинків [5].

Так, сімейна атмосфера має значний вплив на формування звичок і критеріїв оцінки добра і зла, дозволеного та забороненого, справедливого та несправедливого. Особистий приклад батьків, їхнє ставлення до праці, громадського життя, принципів, чесність, відповідальність, дисциплінованість, доброта та чуйність, бережливість, простота і скромність є для дитини прикладами для наслідування [6].

Останнім показником аналізу особистості молодшого школяра було визначено його здатність до рефлексії. Олійник Н. та Махлай Т. [20] досліджуючи питання самооцінки молодших школярів, дійшли висновку, що поведінка батьків має великий вплив на формування самооцінки дитини. Надмірна любов та увага можуть викликати патологічне самостереження та іпохондрію у дитини, а всюдозволеність та надмірна турботливість можуть викликати неврози. Діти з високою самооцінкою зазвичай виховуються за принципом кумира сім'ї, а діти зі зниженою самооцінкою часто мають проблеми з довірчими відносинами з батьками. Важливим чинником у формуванні адекватної самооцінки дитини є поважне та дбайливе ставлення батьків до неї, їхній інтерес до життя дитини та знання її характеру, смаків та друзів.

Дослідник Nosir N. [36] в своїх напрацюваннях зазначає, діти молодшого шкільного віку починають формувати свою самооцінку і батькам важливо допомогти їм у цьому процесі. Позитивна підтримка і допомога в розвитку приводять до гарної самооцінки, тоді як негативний тон спілкування може призвести до заниження самооцінки. Дитина в цьому віці бажає бути

самостійною і вчитися брати на себе відповідальність. Вона також прагне бути прийнятою групою однолітків. У цей період важливо допомагати дитині встановлювати стосунки з однолітками, давати можливість приймати рішення та відповідальність за них.

При цьому, за словами науковця, у першому та другому класі початкової школи дитина безмежно довіряє дорослим, для неї важливо отримувати підтримку від дорослих. У цьому віці діти ще не мають власної соціальної позиції, тому дорослі є їхніми головними моделями. Дитина вважає своїх батьків авторитетом. Зважаючи на це, дорослі мають бути уважними до своїх слів, не критикувати, а навпаки, м'яко керувати та підтримувати впевненість дитини в собі. В 3-4 класі діти стають менш залежними від думки дорослих, важливішими стають стосунки з однолітками. На цьому етапі діти починають створювати неофіційні групи зі своїми правилами та нормами поведінки. Дитина старається зайняти своє місце в групі та отримати соціальну репутацію.

Отже, сім'я, як основна соціальна інституція, є одним з найважливіших джерел виховання дитини. Її вплив на формування особистості дитини молодшого шкільного віку пояснюється не лише генетичним спадковим матеріалом, але і соціальним контекстом, в якому вона зростає. Сімейне виховання може впливати на соціальну адаптацію дитини, її інтелектуальний розвиток, емоційний стан, моральні цінності та самосвідомість. Більше того, наукові дослідження показують, що участь обох з батьків є важливою для успішного формування особистості дитини. Виховання дітей молодшого шкільного віку вимагає від батьків не лише знань та вмінь, а й певних особистісних якостей: здатність до емоційного регулювання, адекватного сприйняття та реагування на поведінку дитини, налагодження ефективної комунікації та створення сприятливої атмосфери в сім'ї.

Висновки до першого розділу

Перший розділ дослідження присвячений аспектам виховання в сім'ї як першооснови формування особистості дитини молодшого шкільного віку.

Досліджуючи питання виховання в сім'ї, його визначено як цілеспрямований процес взаємодії між батьками та дітьми, що спрямований на засвоєння цінностей, розвиток, самореалізацію та самоствердження особистості, з метою підготовки дітей до життя в суспільстві. Особливостями сімейного виховання окреслено: стійкість та необмеженість, прив'язаність, глибоку емоційність, щирість, визначені сімейними почуттями зв'язки. При цьому, характер впливу виховання в сім'ї на дитину зумовлюється соціально-культурним, соціально-економічним, техніко-гігієнічним та демографічним параметром. Відзначено зміну значущості сім'ї у вихованні, в залежності від віку дитини. Схарактеризовано різний вплив стилів сімейного виховання: гіперопіка, авторитарний, ліберальний, демократичний, змішаний. Розглянуто питання відсутності виховного потенціалу сім'ї, виділено основні його причини: вади здоров'я, перезавантаженість на роботі, сімейне насилля, матеріальні проблеми, педагогічна невідповідність батьків.

Характеристика формування особистості молодшого школяра передбачала з'ясування сутності складових поняття, в результаті чого було визначено його як процес впливу на соціально психологічні характеристики дитини 6-10 років. Визначено основні чинники впливу: соціальні, біологічні та репрезентативні. Звернено увагу на соціальні чинники, а саме - сімейне та шкільне середовище. Для узагальнення аспектів формування особистості учня початкової школи було виокремлено показники для подальшого її аналізу: соціальний, когнітивний, моральний, емоційний та рефлексивний.

Заключним етапом теоретичної частини стало виявлення впливу сімейного середовища на формування особистості молодшого шкільного віку. Обґрунтовано вплив на кожен із зазначених раніше аспектів особистості молодшого школяра. Зроблено висновок про відмінну, але взаємозалежну роль батька та матері в досліджуваній проблемі.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї В ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

2.1. Педагогічні умови взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра

На підставі аналізу науково-педагогічних джерел можна зробити висновок, що сімейне середовище відіграє ключову роль у формуванні особистості молодшого школяра. Проте, важливим посередником тут виступає школа, що також активно впливає на цей процес.

Школа вносить свій вклад у розвиток дитини через надання освітніх можливостей, створення сприятливого соціального середовища та розвитку ключових навичок. В той же час сім'я, як первинне соціальне середовище, визначає основні цінності та ставлення дитини до навчання. Родинні цінності, підтримка батьків та родичів, атмосфера вдома – все це має величезний вплив на психологічний стан та мотивацію молодшого школяра.

Важливо, щоб школа та сім'я спільно працювали над розвитком дитини, створюючи його цілісність та гармонійність. Це визначається і в «Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина»: «Метою навчального закладу має бути здійснення такої політики, при якій батьки відчують свою визначальну роль та відповідальну у справах учнівського та педагогічного колективів. Адже сім'я – це найважливіший соціальний замовник освіти» [12, с.8].

Науковці Witte A., Schumacher R., Napoli A. [42] зазначають, що для дітей молодшого шкільного віку школа та дім представляють два однаково важливі контексти розвитку. Становлення особистості дитини відбувається через структуровану взаємодію з вчителями та однокласниками в школі та сімейну взаємодію вдома. Цілеспрямована діяльність цих середовищ сприяє

покращенню результатів розвитку дітей, оскільки сім'я та школа мають значний вплив на успіх дітей у навчанні, пізнавальну та соціальну сфері. Крім того, зв'язки між сім'єю та школою (наприклад, стосунки між батьками та вчителем) є критично важливими для позитивного розвитку дітей. Коли домівка та школа ефективно спілкуються та працюють як команда, можна внести зміни в обидва середовища, щоб сприяти найвищим результатам для дітей.

Отже, виховання учнів у школі та виховання в сім'ї є нероздільним процесом. Тому, успішне формування особистості молодшого школяра повинне ґрунтуватись на низці педагогічних умов.

Системний аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури дав можливість розглядати категорію «умови» як складову будь-якого процесу, зокрема і процесу формування особистості молодших школярів.

У довідковій літературі надаються різні тлумачення поняття «умова», які досить схожі. Так, визначено, що умова – філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. За наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність [4].

Термін «педагогічна умова» виділяють як певну обставину, яка впливає (прискорює чи гальмує) на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості [4]. При цьому, їх поділяють на [4]:

- зовнішні: позитивні відносини вчителя й учня; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;
- внутрішні (індивідуальні): індивідуальні властивості учнів (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо).

На думку дослідниці О. Бражнич, педагогічні умови є «сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення освітнього процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети» [4, с. 378]. В. Андреев вважає, що педагогічні

умови – це результат «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення вказаних освітніх цілей» [4, с. 379].

Отже, вчені визначають педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей, що забезпечують успішне вирішення поставлених завдань або як функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об'єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах. Загальною рисою усіх визначень цього поняття є спрямованість умов на вдосконалення взаємодії учасників освітнього процесу при вирішенні конкретних дидактичних завдань.

Відтак, педагогічні умови визначимо як сукупність факторів, що забезпечують організацію, регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети.

В контексті дослідження, під педагогічними умовами взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра розуміємо таку сукупність факторів, що будуть ефективно впливати на формування та розвиток соціальних навичок, когнітивних здібностей, емоційного та морального розвитку, здатності до рефлексії молодших школярів.

Проаналізуємо, які ж умови виділяють науковці. Басюк Н. ключовими серед них окреслює [2]:

1. Взаємне інформаційне забезпечення. Науковець зазначає, що ефективна та результативна взаємодія передбачає наявність вичерпної інформації щодо діяльності обох середовищ.
2. Педагогізацію батьків для усвідомлення сутності та ефективних шляхів покращення сімейного виховання.
3. Практичну спільну діяльність сім'ї та школи зі створення єдиного простору, де виокремлення між родиною та школою зникає, а найвищі цінності сприймаються як загальні для обох контекстів.

Молчанюк О. зазначає, що взаємодія між сім'єю та школою може бути успішною, якщо вчитель початкової школи дотримуватиметься наступних принципів та вимог [18]:

1. Уникати категоричного тону під час спілкування з батьками, оскільки це може призвести до образ та роздратування. Важливо побудувати стосунки на взаємній повазі, довірі та співпраці.
2. Стимулювати формування єдиної батьківської групи та сприяти вихованню соціально-правової відповідальності батьків за виховання дітей.
3. Виявляти довіру до виховних здібностей батьків і підтримувати підвищення рівня їхньої педагогічної культури та активності в вихованні.
4. Проявляти такт, ввічливість та використовувати інформацію про сім'ю лише для надання допомоги батькам у вихованні дитини.
5. Систематично та цілеспрямовано забезпечувати наступність у розв'язанні виховних завдань.
6. Створювати оптимальні умови для оволодіння батьками системою психолого-педагогічних знань у галузі сімейного виховання.

Схожі ідеї простежуємо і в напрацюваннях Кислої О. та Ландар Т. [9] щодо реалізації ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. Дослідниці характеризують психолого-педагогічні умови продуктивної співпраці з батьками молодших школярів:

1. Застосування заходів, спрямованих на підвищення авторитету батьків, щоб створити позитивний фундамент для спільної роботи.
2. Прояв довіри до виховних здібностей батьків, надія на їхню конструктивну участь у вихованні.
3. Використання педагогічного такту та уникнення необережного втручання в сімейне життя для збереження взаємоповаги.
4. Утримання життєстверджувального та мажорного настрою при розв'язанні проблем, що допомагає ефективно вирішувати труднощі.

5. Акцент на вихованні та підтримка позитивних рис особистості дитини для сприяння її гармонійному розвитку.
6. Орієнтація на успішний розвиток особистості як ключовий аспект в спільній роботі.

Беручи до уваги аналіз вищезазначених умов, ряду основних проблем та деяких методичних аспектів ми створили власний перелік педагогічних умов ефективної взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра. Серед них: готовність батьків до продуктивної взаємодії зі школою; доступність та відкритість інформації; педагогічне просвітництво батьків; індивідуалізація педагогічного впливу.

Першою умовою визначено *готовність батьків до продуктивної взаємодії зі школою*. Її вбачаємо як комплексне особистісне утворення, а саме сукупність мотиваційної, когнітивної та рефлексивної готовності до взаємодії. Розтлумачимо детальніше кожен з компонентів.

Мотиваційна готовність, яка є першим компонентом, визначається мотивами, що спонукають батьків до активної співпраці зі школою. Зокрема, важливо, щоб батьки відчували позитивні мотиви, такі як бажання сприяти успішному навчанню своєї дитини та забезпечити її повноцінний розвиток. При цьому важливим є розуміння, що їхня участь в освітньому процесі відіграє ключову роль у формуванні майбутнього успіху дитини.

Другий компонент, когнітивна готовність, заснований на розумінні батьками значущості їхньої участі в житті школи та вихованні дітей. Батьки повинні усвідомлювати, що вони є не лише глядачами, але й активними учасниками освітнього процесу своєї дитини. Це включає в себе здатність об'єктивно оцінювати досягнення дитини та сприймати їх у контексті загального навчального середовища.

Рефлексивна готовність, визначається здатністю батьків до самоаналізу та постійного вдосконалення своєї ролі у вихованні дитини. Це означає, що батьки повинні бути відкритими до власних помилок, здатними аналізувати свої дії та приймати конструктивний фідбек. Також важливо мати здатність

взаємодіяти зі школою на рівні партнерства, ураховуючи спільні цілі щодо розвитку та навчання дитини.

Наступною визначено умову щодо *доступності та відкритості інформації*. У контексті ефективної взаємодії між школою та сім'єю, необхідність двосторонньої інформаційної доступності визначається як ключовий аспект педагогічної практики. Цей аспект визначається як забезпечення та здійснення взаємної обміну об'єктивною, конкретною та ретельно структурованою інформацією щодо освітніх, психологічних та соціальних аспектів розвитку дитини. Такий обмін інформацією сприяє створенню ситуації взаєморозуміння та спільної відповідальності за освітній процес та розвиток кожного учня.

Інформаційна доступність в контексті школи передбачає виважене та систематичне надання батькам повної та об'єктивної інформації щодо академічного прогресу, поведінки та індивідуальних потреб кожної дитини. Це включає в себе регулярні бесіди, консультації та письмові звіти, які мають бути легкодоступними та зрозумілими для батьків.

З іншого боку, батьки також зобов'язані ділитись зі школою важливою інформацією про власну дитину: повідомлення про особливості характеру, індивідуальні сильні та слабкі сторони, а також будь-які зміни в родинному середовищі, які можуть впливати на навчання та поведінку дитини. Батьківська ініціатива у наданні інформації сприяє створенню комплексного портрету учня, що полегшує індивідуалізацію навчального процесу та адаптацію до його потреб.

Педагогічне просвітництво батьків як третя умова ефективної взаємодії між школою та сім'єю, визначається як систематична та цілеспрямована робота щодо надання батькам комплексної інформації про дієві методи та підходи у вихованні дитини.

Успішність та ефективність виховних впливів батьків залежать від їх рівня теоретичної обізнаності та здібностей, сформованості педагогічних умінь та характеру їх діяльності. Рівень педагогічної культури батьків визначає

їхній успіх як вихователів. Невміння розуміти процес розвитку дитини, її характер та поведінку можуть призвести до серйозних помилок і невдач у сімейному вихованні та розвитку особистості. Педагогічна культура батьків є найважливішим ресурсом розвитку особистості дитини і основою збагачення виховного потенціалу сім'ї.

В цьому аспекті школа є важливим соціальним інститутом, який прямо і безпосередньо займається вихованням дітей та педагогічним керівництвом сімейним вихованням. Школа як освітній заклад виконує основну частину виховної роботи: на неї покладаються основні завдання формування гармонійної особистості. Це не зменшує ролі сім'ї, а доводить необхідність узгодження дій сім'ї та школи. Ведучу роль в цій єдності відіграє саме школа. Школа розширює та розвиває виховні можливості сім'ї, здійснює педагогічне просвітництво, контролює та направляє сімейне виховання, організовує та направляє діяльність громадських та позашкільних організацій на активну участь, допомогу сім'ї та школі.

Це може включати в себе регулярні батьківські збори, семінари, тренінги та інші заходи, спрямовані на розширення їхніх знань щодо педагогічних технік та підходів. Педагогічне просвітництво також передбачає надання інформації про важливі питання, такі як роль батьків у підтримці навчання дитини, формування позитивного ставлення до навчання та інші аспекти, що допомагають створювати сприятливий освітній контекст.

З іншого боку, активна участь батьків у процесі педагогічного просвітництва передбачає їхню готовність до залучення в навчальний процес та спільної роботи зі школою: участь у педагогічних заходах, взаємодія з педагогічним персоналом та обговорення питань, пов'язаних з освітнім процесом. Активне взаєморозуміння та партнерство у педагогічному просвітництві сприяє створенню спільної освітньої мети і підвищує ефективність взаємодії між школою та сім'єю.

Остання, проте не менш важлива умова – *індивідуалізація педагогічного впливу*, що, передбачає активну взаємодію вчителя з батьками для

оптимального розвитку кожної дитини. У цьому контексті, вчитель допомагає батькам перетворювати теоретичні педагогічні знання у конкретні кроки, спрямовані на особливості та потреби їхньої дитини. Замість того, щоб розглядати педагогічні концепції як абстрактні істини, батьки навчаються використовувати їх як практичне керівництво, спрямоване на конкретні виховні дії, враховуючи унікальність та перспективи вікового та індивідуального розвитку своєї дитини.

Вчитель, враховуючи свої професійні знання, співпрацює з батьками для адаптації методів та підходів до конкретних потреб та інтересів кожної дитини. Батьки, у свою чергу, стають активними учасниками цього процесу, вчать розуміти і використовувати педагогічні концепції у контексті виховання своєї дитини.

У рамках індивідуалізації педагогічного впливу, важливо підкреслити роль вчителя як фасилітатора та наставника. Вчитель допомагає батькам розкривати потенціал своєї дитини, надаючи підтримку, конкретні поради та ресурси для оптимального використання навчального процесу вдома. Це передбачає не лише обмін ідеями та інформацією, але і спільні практичні заходи, що спрямовані на індивідуальний розвиток кожної дитини.

Важливим елементом індивідуалізації є також створення сприятливого середовища для взаємодії та обміну досвідом. Батьки отримують можливість обговорювати свої питання та впроваджувати нові підходи, а вчителі в свою чергу отримують інсайти від батьків щодо особливостей дитини в різних сферах життя. Така взаємодія створює сприятливі умови для постійного вдосконалення педагогічного процесу та підвищення ефективності виховання.

Отже, індивідуалізація педагогічного впливу виступає як ключовий елемент у взаємодії школи та сім'ї, спрямований на забезпечення оптимального розвитку кожної дитини через спільні зусилля вчителів та батьків.

Таким чином, визначені педагогічні умови ефективної взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра є ключовими елементами успішного партнерства в навчанні та вихованні. Мотиваційна, когнітивна та

рефлексивна готовність батьків створюють основу для взаємодії, спрямованої на індивідуальний розвиток та навчання кожної дитини.

Забезпечення доступності та відкритості інформації, педагогічне просвітництво батьків та індивідуалізація педагогічного впливу є додатковими складовими, які допомагають створювати ефективний обмін знань та досвіду між школою та сім'єю. Ці умови сприяють формуванню позитивного середовища для розвитку особистості молодшого школяра, де кожен учень отримує індивідуалізовану увагу та підтримку.

Взаємодія між школою та сім'єю на основі визначених педагогічних умов не лише сприяє успішному навчанню, але й вихованню цілісної, гармонійно розвиненої особистості. Цей партнерський підхід стає основою для вирощування позитивного ставлення до навчання, розвитку внутрішньої мотивації та формування життєвих навичок у молодших школярів. Таким чином, успішна співпраця між школою та сім'єю визначає не лише академічний успіх дитини, а й його повноцінний розвиток та самовизначення в суспільстві.

2.2. Емпіричне дослідження ролі взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра

Здійснення емпіричного дослідження взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра відбувалось шляхом реалізації педагогічного експерименту.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі закладу загальної середньої освіти №33 міста Чернігів. Експериментом було охоплено 27 учнів 1-А класу, з них 13 учнів експериментальної групи та 14 учнів контрольної.

Організація педагогічного експерименту здійснювалась відповідно до його ключових етапів: констатувального, формувального та контрольного (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Етапи емпіричного дослідження взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра

№	Етап	Зміст роботи
1	Констатувальний	Здійснення первинної діагностики рівня розвитку учнів 1-А класу; опитування батьків учнів для визначення використовуваних стратегій сімейного виховання. Встановлення взаємозв'язків між стилем сімейного виховання та особливостями формування особистості молодшого школяра.
2	Формувальний	Реалізація просвітницької роботи з батьками щодо ефективного сімейного виховання із врахуванням визначених педагогічних умов взаємодії школи та сім'ї.
3	Контрольний	Повторна діагностика рівня розвитку учнів 1-А класу; повторне опитування батьків учнів для визначення змін у стратегіях сімейного виховання. Обґрунтування ефективності здійсненої просвітницької роботи.

На констатувальному етапі основною метою діяльності було вивчення загальної динаміки особистісного розвитку учнів 1-А класу відповідно до визначених показників: соціальних навичок, когнітивних здібностей, емоційного та морального розвитку, здатності до рефлексії. Зведену таблицю показників та методик їх діагностики подані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Обрані методики діагностики показників особливостей формування особистості молодшого школяра

Показники	Методики діагностики
Соціальні навички	Методика вивчення соціалізованості особистості учня (М.І. Рожков), адаптована до рівня першокласників.
Когнітивні здібності	Кольорові прогресивні матриці Равена..

Продовження таблиці 2.2.

Емоційний розвиток	Методика «Що – чому – як» (М. А. Нгуен).
Моральний розвиток	Спостереження та фіксування результатів за окресленими показниками.
Здатність до рефлексії	Методика «Драбинка» (в модифікації С. Г. Якобсон, В. Г. Щур).

Для дослідження рівня розвитку соціальних навичок першокласників використано методику вивчення соціалізованості особистості учня (розроблена професором М.І. Рожковим). Її мета полягає у виявленні особливостей соціальної адаптованості активності та автономії молодших школярів. Під час проведення діагностики здійснено адаптацію деяких питань для кращого розуміння та відповідності можливостям першокласників (додаток А). Опитування здійснювалось індивідуально. Кожне запитання зачитувалось учневі та фіксувалась його відповідь. Результати опитування в контрольній та експериментальній групі представлені в діаграмі (див. рис. 2.1).

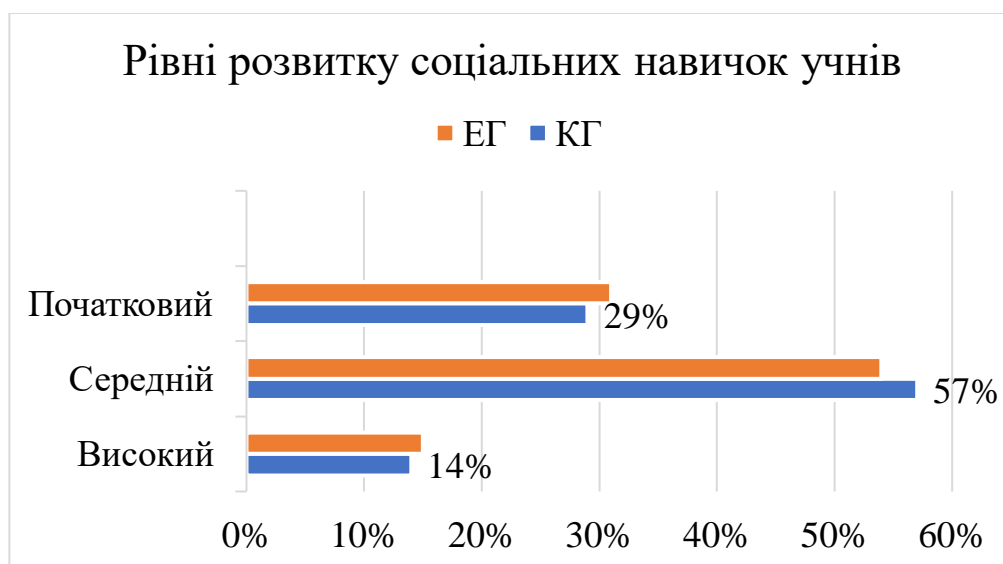

Рис. 2.1. Результати перинної діагностики рівнів розвитку соціальних навичок учнів 1-А класу

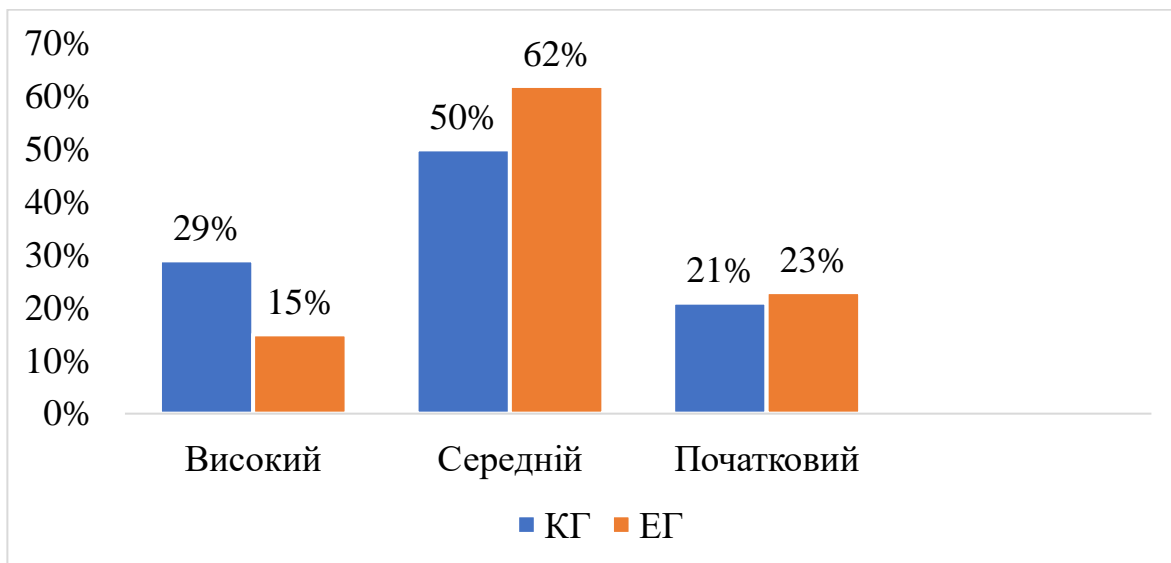
Відповідно до отриманих результатів дослідження соціальної адаптованості першокласників, можна зазначити, що в контрольній групі

високий рівень соціалізованості виявлено у 2 дітей (14%) дітей, середній рівень зафіксовано у 8 учнів (57%), тоді як 4 дітей (29%) мають початковий рівень розвитку соціальних навичок. Схожі результати отримали і в експериментальній групі: 2 дітей (15%) мають високий рівень розвитку соціальних навичок, 7 дітей (54%) – середній рівень, 4 дітей (31%) – початковий рівень. Це свідчить про те, що обидві групи першокласників мають подібний ступінь соціальної адаптованості.

Дослідження особливостей когнітивного розвитку першокласників здійснювалось за допомогою методики «Кольорові прогресивні матриці Равена» (додаток Б). Ця методика є широко використовуваною психодіагностичною технікою, розробленою для обстеження рівня інтелектуального розвитку у дітей від 5 до 9 років. Зокрема, вона орієнтована на вимірювання таких аспектів когнітивного розвитку, як:

1. Логічне мислення: діти визначають логічний зв'язок між різними частинами малюнків та обирають правильний варіант для доповнення матриці.
2. Аналітичні здібності: вимагається аналіз та розрізнення різних деталей, щоб правильно вибрати відповідні частини для кожної задачі.
3. Просторовий інтелект: діти вирішують завдання, пов'язані з просторовими відносинами між об'єктами у малюнках.
4. Увага та концентрація: учні повинні уважно спостерігати за деталями та зосереджено виконувати завдання.

Кожен учень проходив тестування індивідуально, відповідаючи на питання і доповнюючи кольорові матриці згідно з інструкцією. За кожну правильну відповідь нараховувався один бал, а результати опитування підлягали подальшій обробці. Результати методики представлені в діаграмі (див. рис. 2.2).

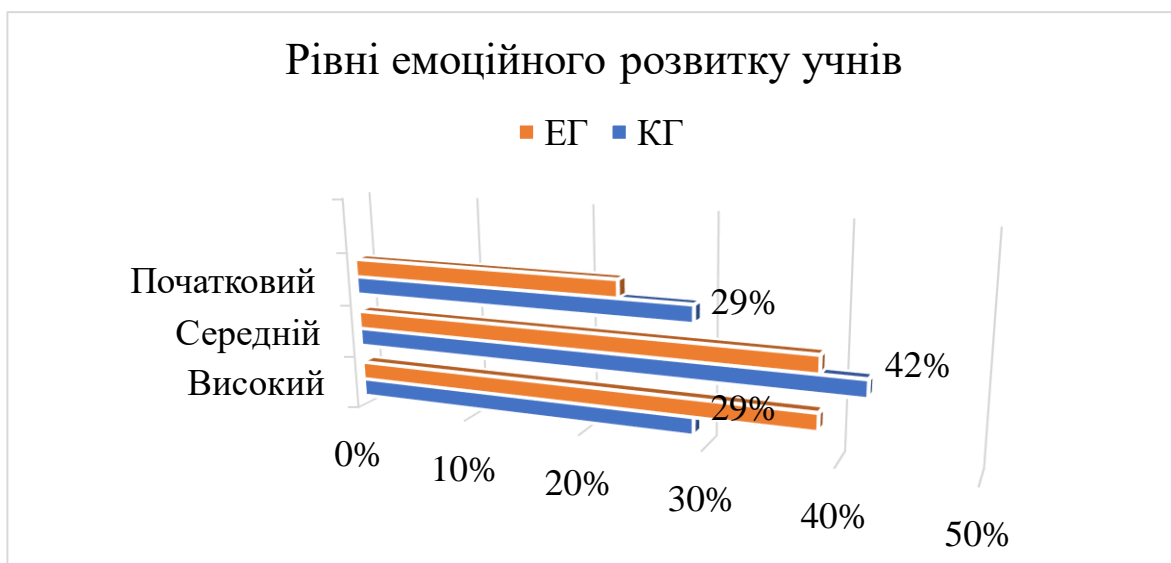
Рис. 2.2. Результати перинної діагностики рівнів розвитку когнітивних здібностей учнів 1-А класу

Згідно з отриманими показниками, розподіл учнів за рівнем когнітивного розвитку в контрольній та експериментальній групі виглядає наступним чином:

- Високий рівень: 4 учні (29%) контрольної та 2 учні (15%) експериментальної групи виявили високі результати в розумінні логічних зв'язків, аналізі деталей, та розв'язанні завдань, пов'язаних з просторовим інтелектом.
- Середній рівень: 7 учнів (50%) контрольної та 8 учнів (62%) експериментальної групи показали задовільні результати в більшості аспектів методики.
- Початковий рівень: 3 учні (21%) контрольної та 3 учні (23%) експериментальної групи проявили тенденцію до менш ефективного розуміння логічних зв'язків, наявність низького рівня уваги та абстрактного мислення.

Діагностика емоційного розвитку першокласників здійснювалась за допомогою методики «Що – чому – як» (М. А. Нгуен) (Додаток В). Її метою було виявлення ступеня готовності дитини враховувати емоційний стан іншої

людини, співпереживати та піклуватися про неї. Результати методики представлені в діаграмі (див. рис. 2.3).

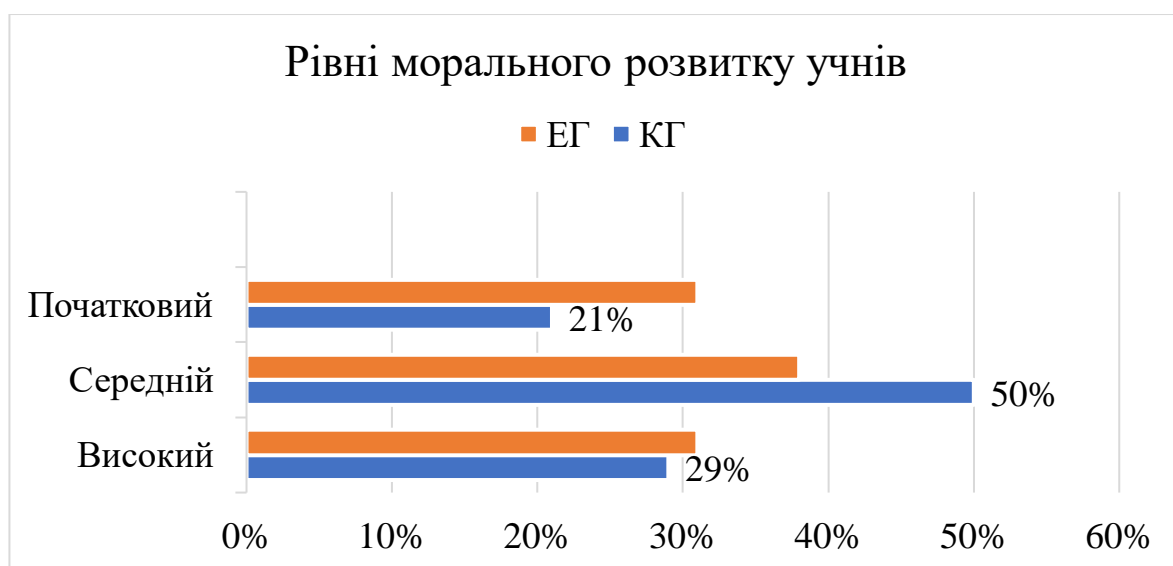

Рис. 2.3. Результати перинної діагностики рівнів емоційного розвитку учнів 1-А класу

За отриманими показниками визначено рівень розвитку емоційного інтелекту першокласників. Високий рівень продемонстрували 4 учнів (29%) контрольної та 5 учнів (38,5%) експериментальної групи, вони виявили чутливість до емоційного стану інших, проявили співчуття. 6 учнів контрольної групи (42%) та 5 учнів експериментальної (38,5%) продемонстрували чуйність у відповідях, проте потребували додаткових роз'яснень при опрацюванні історій. Для 4 учнів контрольної групи (29%) та 3 учнів експериментальної групи (23%) спілкування та взаємодія в емоційно напружених ситуаціях була складнішою. Ці діти не змогли дати ґрунтовних відповідей на запитання.

Для вивчення рівня морального розвитку першокласників використано метод спостереження та фіксування окремих показників в протоколах обстеження. Спершу, обрано 10 ключових критеріїв, що охоплюють сферу морального розвитку першокласників, від взаємодії з дорослими до їхнього ставлення до правил культурної поведінки (Додаток Г). Потім, здійснене неперервне спостереження за дітьми під час уроків, виховних заходів, перерви та фіксація конкретних випадків.

Результати методики (див. рис. 2.4) показали, що більшість дітей мають середній та високий рівень морального розвитку, що вказує на переважну схильність дітей дотримуватися моральних норм у різних ситуаціях. В контрольній групі високий рівень морального розвитку виявлено у 4 учнів (29%), середній – у 7 учнів (50%). В експериментальній групі високий рівень розвитку моральних навичок та якостей спостерігався також в 4 учнів (31%), середній – у 5 учнів (38%). Проте, присутня також група учнів із початковим рівнем морального розвитку – 3 учні контрольної (21%) та 4 учні експериментальної (31%) групи.

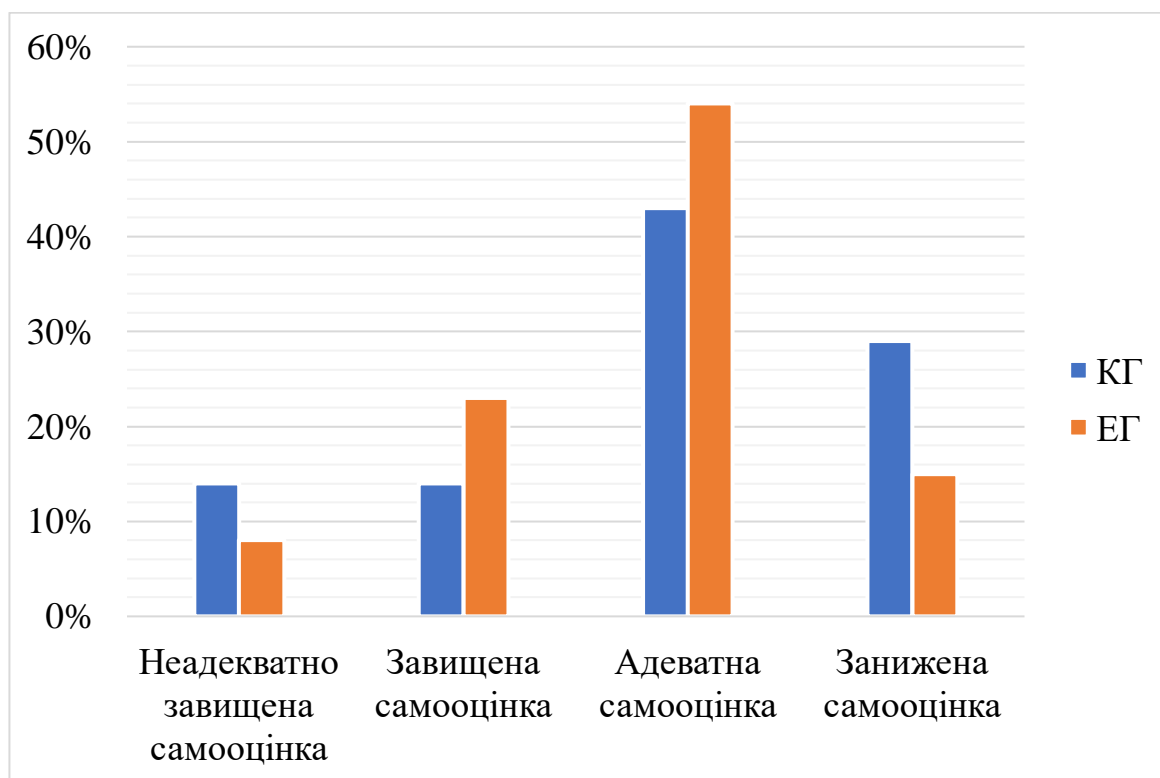
Рис. 2.4. Результати перинної діагностики рівнів морального розвитку учнів 1-А класу

Заключним в дослідженні загального рівня розвитку першокласників, стала діагностика рефлексивної складової за допомогою методики «Драбинка» (в модифікації С. Г. Якобсон, В. Г. Щур) (Додаток Г). Її мета полягає в визначенні рівня самооцінки дітей, їхньої здатності висловлювати власні думки та аргументувати вибір. Процедура діагностики передбачала показ дитині малюнка драбинки з сімома сходинками. Завдання полягало в розміщенні дитиною себе на цій драбинці та аргументацію вибору.

Результати методики представлені в діаграмі (див. рис. 2.5.). 2 учні (14%) контрольної групи та 1 (8%) з експериментальної, не роздумуючи, вибрали найвищу сходинку. Аргументація: «Я хороший. Мама каже, що я завжди

хороший». Це свідчить про тенденцію до надмірно завищеної самооцінки. Деякі учні (2 учні (14%) контрольної та 3 (23%) експериментальної групи), після коливань, обрали найвищу сходинку, називаючи при цьому свої недоліки, але пояснюючи їх зовнішніми причинами. Наприклад: «Я хороший, але мама говорить, що я неохайний». Це вказує на тенденцію до завищеної самооцінки. Більшість учнів (6 учнів (43%) контрольної групи та 7 учнів (54%) експериментальної групи) обдуманно обрали середні сходинки, пояснюючи свій вибір реальними ситуаціями і досягненнями. Наприклад: «Я ставлю себе на другу сходинку, бо іноді буваю не дуже уважний. Мама каже, що я можу стати краще». Невелика кількість учнів (4 учні (29%) контрольної групи та 2 учні (15%) експериментальної групи) також поставила себе на нижні сходинки, але не аргументувала свій вибір або посилялась на думку дорослого. Це свідчить про занижену самооцінку.

Рис. 2.5. Результати первинної діагностики показників рефлексивної здатності учнів 1-А класу

Зведені результати дослідження особливостей формування особистості учнів 1-А класу в контрольній та експериментальній групі на етапі первинної діагностики представлені в таблиці 2.3. Для узагальнення даних щодо

рефлексивних здатностей учнів, результати методики об'єднано в такі рівні: високий – учні, що проявили адекватну самооцінку (контрольна група: 43%, експериментальна: 54%); середній – учні, що проявили завищену самооцінку, але аргументували свої дії (контрольна група: 14%, експериментальна: 23%), початковий рівень – учні, що проявили неадекватно завищену або занижену самооцінку (контрольна група: 43%, експериментальна: 23%). Загальний рівень розвитку учнів визначено шляхом підрахунку середнього показника.

Таблиця 2.3

Результати дослідження особливостей розвитку учнів 1-А класу

	Рівні	Відсоткове співвідношення кількості учнів відповідно до типів рівнів					
		Соціальні навички	Когнітивні здібності	Моральний розвиток	Емоційний розвиток	Рефлексивні здібності	Загальний рівень розвитку
КТ	Високий	14%	29%	29%	29%	43%	29%
	Середній	57%	50%	50%	42%	14%	43%
	Початковий	29%	21%	21%	29%	43%	28%
ЕГ	Високий	15%	15%	31%	38,5%	54%	31%
	Середній	54%	62%	38%	38,5%	23%	43%
	Початковий	31%	23%	31%	23%	23%	26%

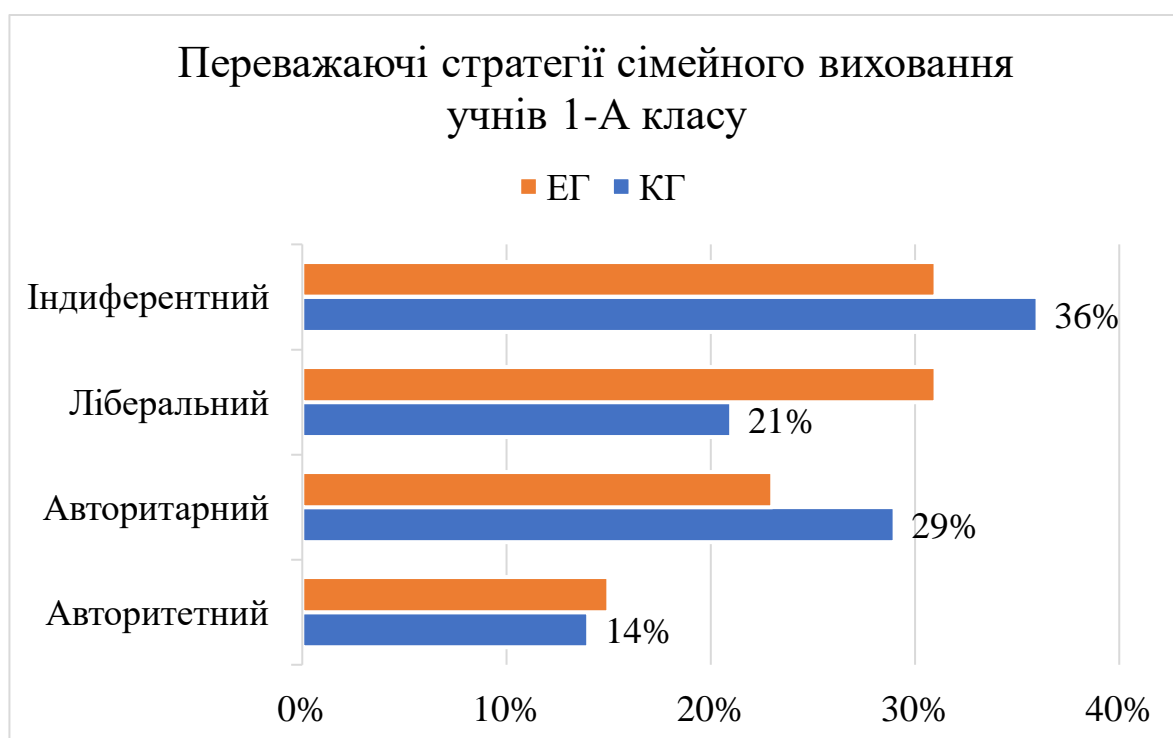
Порівнюючи результати дослідження особливостей розвитку учнів 1-А класу в контрольній групі (КТ) та експериментальній групі (ЕГ) за відсотковим співвідношенням кількості учнів відповідно до типів рівнів розвитку, можна зробити висновок, що загальний рівень розвитку учнів обох груп має подібну динаміку.

Наступним етапом стало анкетування батьків для подальшого встановлення взаємозв'язків між особливостями сімейного виховання та формуванням особистості молодшого школяра. Для цього використано методику «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова в модифікації І.І. Махоніної (Додаток Д).

Аналіз результатів опитувальника дозволив визначити переважаючий тип сімейної стратегії виховання, який може бути авторитетним, авторитарним, ліберальним чи індіферентним. Авторитетні батьки встановлюють чіткі

правила та очікують від дітей їх дотримання, але при цьому вони є чутливими до потреб та емоцій дітей. Вони прагнуть до розуміння та підтримки, надають свободу вибору, стимулюють самостійність. Авторитарні батьки встановлюють строгі правила та очікують їх безумовного слідування. Цей підхід підкреслює покарання за порушення правил. Батьки мають високі вимоги, але низький рівень підтримки та розуміння. Ліберальні батьки встановлюють правила, але при цьому надають дітям відчуття власної відповідальності. Вони активно спілкуються з дітьми, розуміють їх потреби та віддаватимуть перевагу вирішенню конфліктів шляхом обговорення. Індиферентні батьки мають обмежений контакт з дітьми, не встановлюють чітких правил та не виявляють великої вимогливості чи підтримки. Вони можуть бути відсутніми або байдужими до потреб та дій дітей.

В опитуванні приймало участь 27 батьків (по одному представнику пари батьків кожної дитини) дітей контрольної та експериментальної груп. Діаграма (див. рис. 2.6) ілюструє відсоткове співвідношення різних типів сімейних стратегій виховання в обраній групі батьків.

Рис. 2.6. Результати опитування батьків учнів 1-А класу щодо їх стилю сімейного виховання

Виявлено, що четверо батьків (29%) у контрольній та троє (23%) в експериментальній групі мають тенденцію до встановлення строгих правил та високих вимог, при цьому демонструють низький рівень підтримки та розуміння. Троє батьків (21%) у контрольній та четверо (31%) в експериментальній групі надають дітям відчуття власної відповідальності та активно спілкуються з ними. 5 батьків (36%) контрольної групи та 4 (31%) експериментальної групи проявили індиферентний стиль виховання, що характеризується обмеженим контактом з дітьми та відсутністю чітких правил. Лише 2 батьків (14%) контрольної групи та 2 (15%) експериментальної групи проявили авторитетний стиль, який передбачає встановлення чітких правил, але при цьому демонструє чутливість до потреб та емоцій дітей.

Аналіз отриманих результатів за всіма методиками та їх співвіднесення сприяло усвідомленню взаємозв'язків та впливів різних стилів виховання на формування особистості молодшого школяра.

1. Авторитарний стиль виховання:

Соціальні навички: діти переважно виявляють обмежену соціальну адаптованість через надмірний контроль та відсутність можливості вирішувати соціальні завдання самостійно.

Когнітивний розвиток: спрямованість на дотримання правил позитивно впливає на розвиток когнітивних навичок, але може також призводити до обмеженого розвитку самостійного мислення та творчості.

Емоційний розвиток: переважно учні, що виховуються в авторитарному стилі виявляють складнощі у вираженні своїх емоцій.

Моральний розвиток: діти демонструють високий рівень внутрішнього контролю, але на їхні моральні переконання значно впливають правила та накази батьків.

Здатність до рефлексії: учні проявляли переважно занижену самооцінку.

2. Ліберальний стиль виховання:

Соціальні навички: ліберальний стиль сприяє високому рівню соціальної адаптованості, оскільки батьки сприяють розвитку в дітей навичок співпраці та самостійності.

Когнітивний розвиток: такий підхід сприяє розвитку критичного мислення та творчості через стимулювання самостійного розв'язання завдань.

Емоційний розвиток: діти виявляють вищий рівень емоційної інтелігентності та вільно виражають свої почуття.

Моральний розвиток: здебільшого є високим, оскільки батьки, що дотримуються ліберального стилю виховання, сприяють розвитку внутрішнього відчуття справедливості та моральних цінностей дітей.

Здатність до рефлексії: виховання в середовищі, де визнаються думки та почуття дітей сприяє формуванню адекватної самооцінки.

3. Індиферентний стиль виховання:

Соціальна адаптованість: діти проявляють середній та початковий рівень соціальної адаптованості, оскільки відчують недостатню уваги та підтримки.

Когнітивний розвиток: у дітей спостерігається менший інтерес до навчання, зокрема через пасивну участь в освітньому процесі батьків.

Емоційний розвиток: діти виявляють емоційну вразливість та потребу в більшій увазі та підтримці.

Моральний розвиток: учні демонструють різні рині морального розвитку в залежності від того, чи забезпечується підтримка в сім'ї.

Здатність до рефлексії: індиферентний підхід призводить до меншого розвитку здатності до рефлексії, через недостатню стимуляцію їх міркувань про власні дії.

4. Авторитетний стиль виховання:

Соціальна адаптованість: діти виявляють високий рівень соціальної адаптованості через відмінний баланс між структурою та відкритістю до власних думок та ініціатив.

Когнітивний розвиток: використання такого підходу сприяє розвитку критичного мислення та інтелектуальної самостійності.

Емоційний розвиток: діти виявляють високий рівень емоційної стабільності та впевненості у собі.

Моральний розвиток: авторитетний стиль виховання сприяє високому рівню морального розвитку дітей та формуванню їхніх власних моральних переконань.

Здатність до рефлексії: діти, що виховуються в авторитетному стилі проявляють переважно адекватну самооцінку та здатність до рефлексії, оскільки мають можливість висловлювати свої думки та отримують конструктивну оцінку.

Загалом, визначено, що ліберальний та авторитетний стилі виховання сприяють більш високому рівню розвитку учнів, порівняно з авторитарним або індіферентним стилями. При цьому, важливо враховувати, що вплив стилю виховання може бути комплексним, і кожна дитина унікальна у своєму розвитку.

Таким чином, на констатувальному етапі дослідження вивчено загальну динаміку особистісного розвитку учнів 1-А класу за такими показниками, як соціальні навички, когнітивні здібності, емоційний та моральний розвиток, здатність до рефлексії. Результати показали схожий рівень розвитку в контрольній та експериментальній групах першокласників.

2.3. Моніторинг ефективності форм та методів взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра

Наступний етап емпіричного дослідження передбачав проведення формувального етапу експерименту – розробку та реалізацію методичних заходів з батьками учнів експериментальної групи 1-А класу із врахуванням психологічних умов ефективної взаємодії сім'ї та школи (див. табл. 2.4.)

Таблиця 2.4

Планування методичних заходів із взаємодії школи та сім'ї у формуванні
особистості молодшого школяра

№ з/п	Заходи	Очікувані результати
1	Об'єднання та координація батьків учнів в 2 групи: експериментальну та контрольну.	Створення структурованої групи батьків для ефективного взаємодії та спільної участі у програмі, а також отримання порівняльних даних між двома групами.
2	Опитування за методикою «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова в модифікації І.І. Махоніної на етапі констатувального експерименту.	Отримання даних та інтерпретація результатів щодо використовуваних батьками стилів та стратегій сімейного виховання.
3	Міні-лекція «Взаємодія школи та сім'ї».	Налагодження ефективної взаємодії на засадах педагогіки партнерства. Формування у батьків розуміння та навичок ефективної взаємодії, спрямованих на розвиток дитини.
4	Круглий стіл з елементами ситуативного практикуму «Батьківське спілкування – ключовий фактор повноцінного розвитку дитини».	Розвиток навичок ефективного спілкування батьків, формування розуміння важливості комунікації в розвитку дитини.
5	Тренінг позитивної психології «Ефективне батьківство через призму позитивної психології»	Збільшення рівня позитивних психологічних стратегій батьківства, сприяння психологічному комфорту дитини та створенню позитивного сімейного середовища.
6	Дискусійна зустріч «Авторитаризм чи лібералізм: пошук ефективних стилів виховання»	Активізація обговорення та розуміння різних стилів виховання для вибору оптимального підходу в кожній конкретній сім'ї.
7	Віртуальний квест «Співпраця – запорука успіху»	Розвиток навичок командної роботи та взаємодопомоги в сім'ї, формування відчуття спільності та взаємодопомоги.
8	Укладення методичного poradnika для батьків «Формування особистості молодшого школяра»	Забезпечення батьків необхідною інформацією та рекомендаціями для успішного формування особистості дитини.

9	Бесіди та індивідуальні консультації.	Надання індивідуальної допомоги батькам у вирішенні конкретних питань та вирішення проблем в розвитку дитини.
10	Конференція «Досвід. Обмін думками».	Обмін досвідом та враженнями від заходів, нових знань та ідей щодо підтримки розвитку особистості молодшого школяра.

Спершу, здійснено об'єднання батьків учнів 1-А класу в дві групи: експериментальну та контрольну. Розподіл був проведений з урахуванням різноманітності сімейних структур та особливостей дітей, а також шляхом попереднього усного опитування батьків щодо їх можливостей участі в додаткових заходах. Далі, здійснено опитування батьків обох груп за методикою «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова в модифікації І.І. Махоніної. Результати опитування представлені в пункті 2.2.

На цьому етапі також були надіслані інформаційні листи для експериментальної групи батьків з метою повідомлення їх про перелік та графік проведення методичних заходів, детально пояснено мету експерименту та користь її участі в ньому. Для облегшення взаємодії учасників був створений канал в соціальній мережі Telegram, де батьки могли обговорювати питання та ділитися думками чи враженнями.

Наступним видом діяльності було проведення міні-лекції «Взаємодія школи та сім'ї», спрямованої на налагодження ефективної взаємодії між освітнім закладом та родинами учнів.

На вступній частині лекції визначено її основні завдання. У ході виступу акцентовано увагу на важливості партнерських відносин між батьками та педагогами для досягнення успіху у вихованні та освіті молодших школярів. Далі відбувся розгляд ролі батьків у вихованні, де було висвітлено позитивний вплив активної участі батьків на успішність дитини. Окремо висвітлено аспекти розвитку партнерських відносин, що становлять основу ефективної співпраці, зокрема принципи прозорості та відкритості в комунікації між учасниками виховного процесу.

Заключний етап лекції передбачав розгляд ефективних методів спілкування, надання практичних порад щодо побудови конструктивного

діалогу та використання позитивної комунікації. Зокрема, були представлені приклади успішної взаємодії батьків та вчителів, а також історії з реального життя. Виділений час лекції на запитання аудиторії сприяв встановленню взаєморозуміння та взаємодії.

В цілому, батьки проявили активність під час лекції, ставши активними учасниками обговорень. Звернули увагу на імплементацію педагогіки партнерства в їхньому щоденному житті та виразили бажання брати участь у наступних заходах з програми.

Відповідно до структури круглого столу з елементами ситуативного практикуму «Батьківське спілкування – ключовий фактор повноцінного розвитку дитини», на початку заходу був проведений короткий вступ, під час якого визначалася актуальність теми та цілі круглого столу. Далі учасники мали можливість поділитись своїми знахідками щодо особливостей батьківського спілкування. Етап ситуативного практикуму передбачав вирішення конкретних ситуацій, що можуть виникнути у процесі спілкування з дітьми. Батьки були об'єднані в групи, кожній з яких представлена ситуація для обговорення та пошуку оптимальних шляхів вирішення.

Важливою частиною заходу стало обговорення результатів ситуативного практикуму. Кожна група представляла свої висновки та рекомендації, що дозволило створити об'єднану картину ефективних стратегій спілкування. Розглянуто не лише позитивні випадки, але і труднощі, з якими можуть стикатися батьки у процесі спілкування з дітьми.

Заключний етап круглого столу передбачав підбиття підсумків, висловлення загальних висновків та надання порад для подальшої практики батьків у вихованні та спілкуванні з дітьми.

Тренінг «Ефективне батьківство через призму позитивної психології» (додаток Е) включав проведення серії активностей, спрямованих на підвищення психологічної компетентності батьків та надання їм інструментів для підтримки позитивного розвитку дитини.

У вступній частині визначено основні завдання тренінгу та наголошено на актуальності вивчення позитивних підходів до батьківства. Протягом цього ж етапу, учасники виконували вправу «автопортрет», де вони описували себе з точки зору батьківства.

Основна частина тренінгу включала мозковий штурм, з обговоренням сутності позитивних підходів до виховання, їх ключових аспектів та теоретичну частину для усвідомлення батьками принципів позитивної психології та способів її застосування в батьківстві. Групова дискусія сприяла обміну досвідом щодо позитивної комунікації з дітьми.

Рольова гра дозволила учасникам відтворити ситуації з реального життя, розвиваючи навички емоційного інтелекту. Творча вправа «Будування мостику» символізувала бажання батьків підтримувати та розвивати своїх дітей.

У заключній частині відбулося підбиття підсумків, зроблено резюме вивчених позитивних підходів та їх практичного застосування. Рефлексія за допомогою методики «Шерінг» дозволила учасникам поділитися враженнями та визначити свої подальші дії.

На дискусійній зустрічі «Авторитаризм чи лібералізм: пошук ефективних стилів виховання» створено атмосферу відкритого діалогу між батьками з метою обговорення та вибору оптимальних методів виховання. Шляхом колективного обговорення обрано ціль зустрічі – з'ясування переваг та недоліків різних стилів виховання.

Батьки активно долучилися до дискусії, обмінюючись власним досвідом та точками зору. Протистояння різних підходів стало стимулом для глибокого обговорення, під час якого вони висловлювали свої переконання та ділилися прикладами з реального життя.

Застосування методів групової роботи та планування ситуаційних вправ дозволило кожному із батьків висловити свої погляди та знайти спільне рішення. Дискусійна зустріч виявилася ефективною для підняття свідомості

батьків щодо стилів виховання та сприяла формуванню конструктивного підходу до виховання дітей.

Наступним спільним заходом став віртуальний квест «Співпраця школи та сім'ї – запорука успіху», спрямований на підвищення рівня взаєморозуміння та взаємодії між батьками та школою. Організований за допомогою платформи Google Meet.

В рамках квесту створені цікаві завдання та головоломки, які вимагали спільних зусиль батьків та представників школи для їх вирішення. Кожна зупинка квесту привнесла нові відкриття та стимулювала обговорення.

Так, наприклад, на станції «Розкриття талантів», основним завданням було намалювати спільний малюнок, який би відображав спільне бачення успішного навчання та розвитку дітей, а станція «Ключі до розуміння», передбачала проведення мозкового штурму для виокремлення ключових понять щодо співпраці між сім'єю та школою.

Методичний poradnik «Формування особистості молодшого школяра» призначений для батьків і вмiщував комплексні поради та рекомендації з розвитку та виховання дітей молодшого шкільного віку, зокрема першокласників:

1. Звернення до батьків щодо важливості їхньої ролі у цьому процесі.
2. Огляд ключових етапів розвитку дитини в молодшому шкільному віці.
3. Рекомендації щодо психологічного супроводу та підтримки у важливих моментах.
4. Практичні поради.
5. Вправи та ігри.

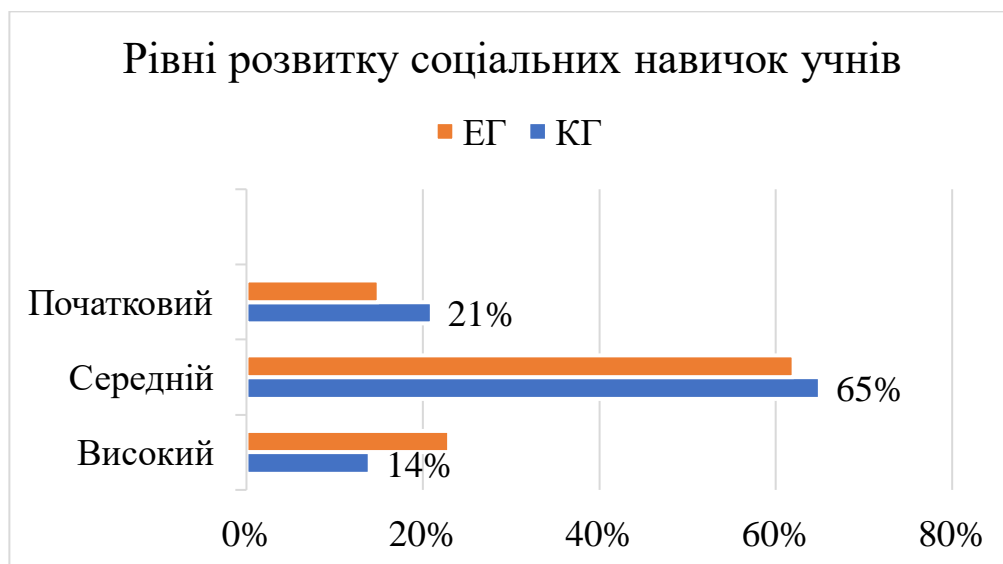
За допомогою проведення бесід та індивідуальних консультацій досягнуто значного прогресу у вирішенні конкретних питань та проблем, що виникали в процесі розвитку дитини молодшого шкільного віку. Взаємодія з батьками на індивідуальному рівні дозволила глибше зрозуміти їхні конкретні потреби та вирішити індивідуальні труднощі.

Під час бесід батьки отримали докладні поради та рекомендації, спрямовані на покращення конкретних аспектів виховання та розвитку своєї дитини. Індивідуальні консультації дозволили налаштувати персоналізовані стратегії взаємодії, враховуючи особливості кожної родини та індивідуальні потреби дитини. Так, наприклад переважали такі запити серед батьків: тривожність дитини, надмірна емоційність, відсутність мотивації до навчання, тощо.

Завершальний захід у форматі конференції «Досвід. Обмін думками» відбувся з метою об'єднання батьків для обміну цінним досвідом та враженнями від експериментальної роботи.

Моніторинг ефективності здійсненої методично-просвітницької роботи відбувався під час контрольного етапу експерименту та повторної діагностики учнів та їх батьків за визначеними раніше методиками для подальшого порівняння результатів.

Результати контрольної діагностики рівня розвитку соціальних навичок першокласників за методикою вивчення соціалізованості особистості учня (М.І. Рожковий) представлені в діаграмі (див. рис. 2.7).

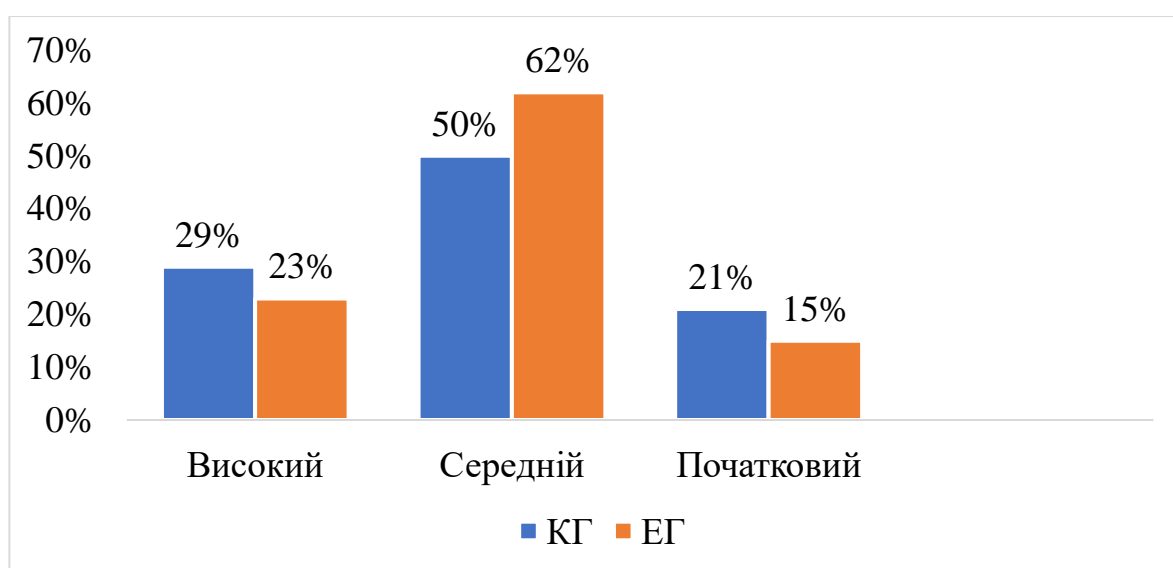

Рис. 2.7. Результати контрольної діагностики рівнів розвитку соціальних навичок учнів 1-А класу

Відповідно до отриманих результатів в контрольній групі зміни прослідковуємо лише в однієї дитини, на етапі первинного тестування учень

виконав завдання на низькому рівні, а на етапі контрольного – на середньому. Так, в контрольній групі високий рівень виявлено у 2 (14%) дітей, середній рівень зафіксовано в 9 учнів (65%), 3 дітей (21%) мають початковий рівень розвитку соціальних навичок. В експериментальній групі більш позитивна динаміка: 3 дітей (23%) проявили високий рівень розвитку соціальних навичок, 8 дітей (62%) – середній рівень, 2 дітей (15%) – початковий рівень.

Результати повторного дослідження особливостей когнітивного розвитку першокласників за методикою «Кольорові прогресивні матриці Равена» показані в діаграмі (див. рис. 2.8).

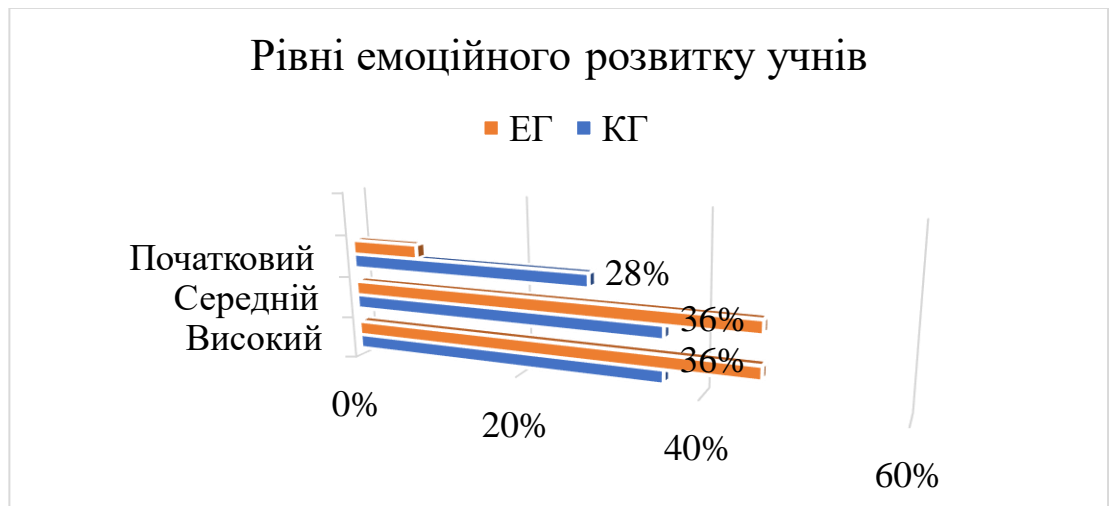

Рис. 2.8. Результати контрольної діагностики рівнів розвитку когнітивних здібностей учнів 1-А класу

Відповідно до отриманих показників, зміни простежуємо в 2 учнів експериментальної групи. Відповідно, кількість учнів, що проявили високий рівень розвитку когнітивних здібностей зросла до трьох учнів (23%). 8 учнів (62%) проявили середній рівень. Кількість учнів початкового рівня зменшилась до 2 учнів (15%).

Простежується динаміка змін і в емоційному розвитку першокласників (Методика «Що – чому – як» (М. А. Нгуен)). Результати методики представлені в діаграмі (див. рис. 2.9). Зросла кількість учнів, що продемонстрували високий рівень емоційного інтелекту – до 5 учнів (36%) в контрольній та 6 учнів (46%) експериментальної групи. Збільшилась кількість дітей середнього

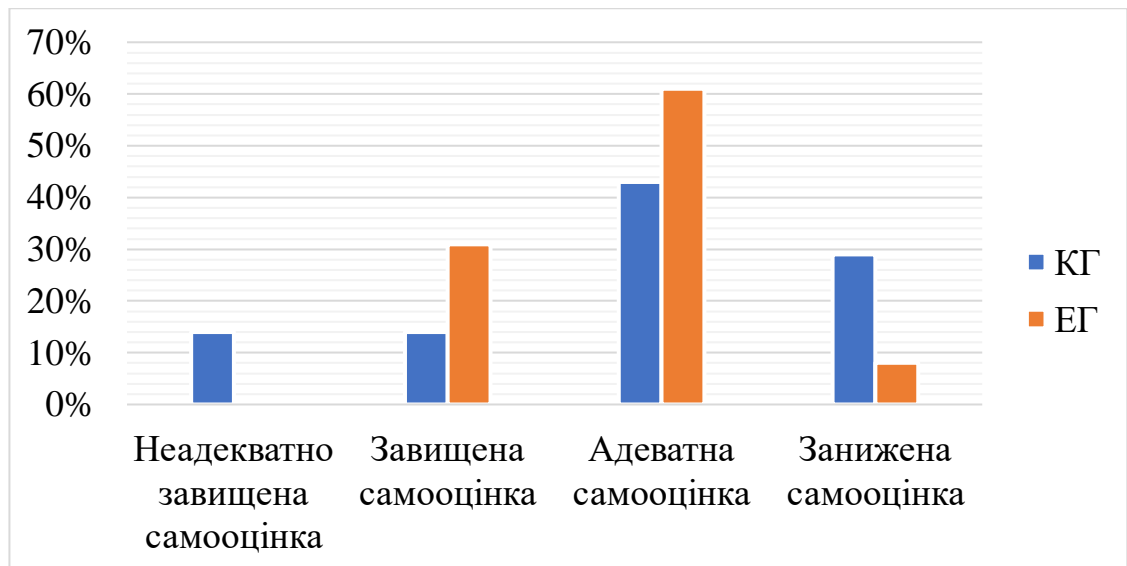
рівня розвитку емоційних навичок – до 6 учнів (46%) експериментальної групи. В контрольній групі кількість таких дітей знизилась до 5 учнів (36%). Кількість учнів, яким все ж складно було розібратись з емоціями – 4 учні (28%) контрольної групи та 1 учень (8%) експериментальної групи.

Рис. 2.9. Результати контрольної діагностики рівнів емоційного розвитку учнів 1-А класу

Під час контрольного вивчення рівня морального розвитку та порівняння результатів з первинною діагностикою, змін не виявлено.

Діагностика рефлексивної складової за допомогою методики «Драбинка» (С. Г. Якобсон, В. Г. Щур) дозволила простежити певні зміни у самооцінці дітей експериментальної групи (див. рис. 2.10.). Так, учень, що раніше поставив себе на найвищу сходинку, під час контрольної діагностики перемістився на другу сходинку. Таким чином, 4 учні (31%) проявили завищену самооцінку, аргументуючи це словами батьків, 8 учнів (61%) виявили адекватну самооцінку, 1 учень (8%) – занижену.

Рис. 2.10. Результати контрольної діагностики показників рефлексивної здатності учнів 1-А класу

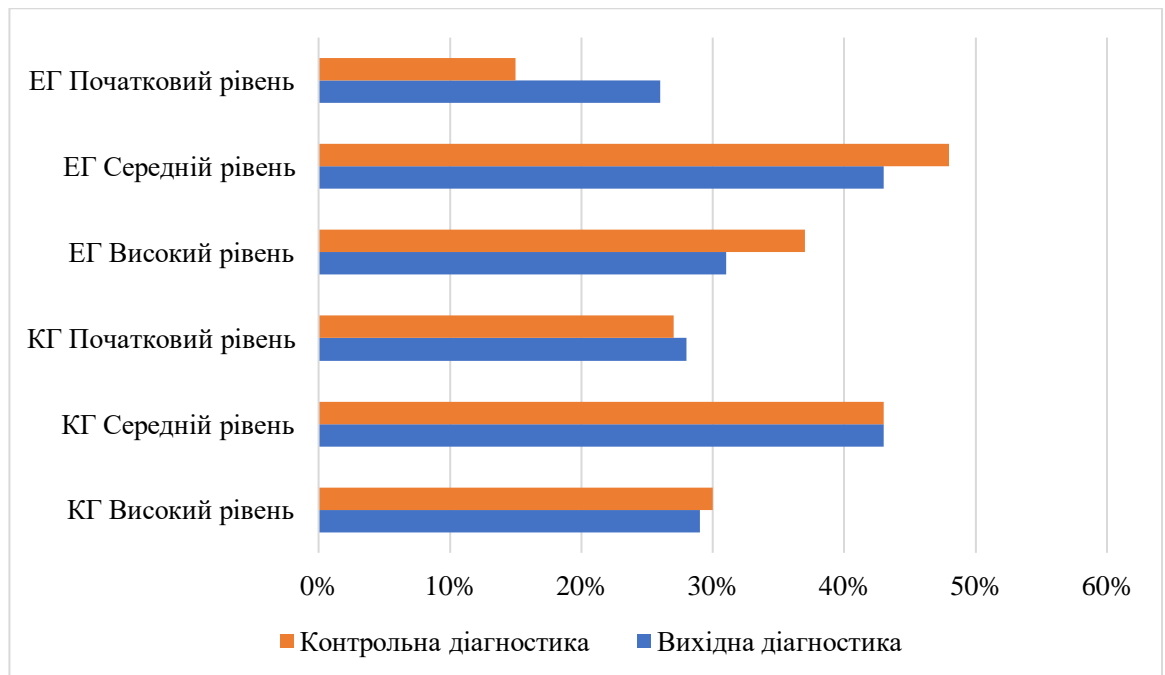
Зведені результати дослідження особливостей формування особистості учнів 1-А класу в контрольній та експериментальній групі на етапі контрольної діагностики представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Результати контрольного дослідження особливостей розвитку учнів 1-А класу

	Рівні	Відсоткове співвідношення кількості учнів відповідно до типів рівнів					
		Соціальні навички	Когнітивні здібності	Моральний розвиток	Емоційний розвиток	Рефлексивні здібності	Загальний рівень розвитку
КГ	Високий	14%	29%	29%	36%	43%	30%
	Середній	65%	50%	50%	36%	14%	43%
	Початковий	21%	21%	21%	28%	43%	27%
ЕГ	Високий	23%	23%	31%	46%	61%	37%
	Середній	62%	62%	38%	46%	31%	48%
	Початковий	15%	15%	31%	8%	8%	15%

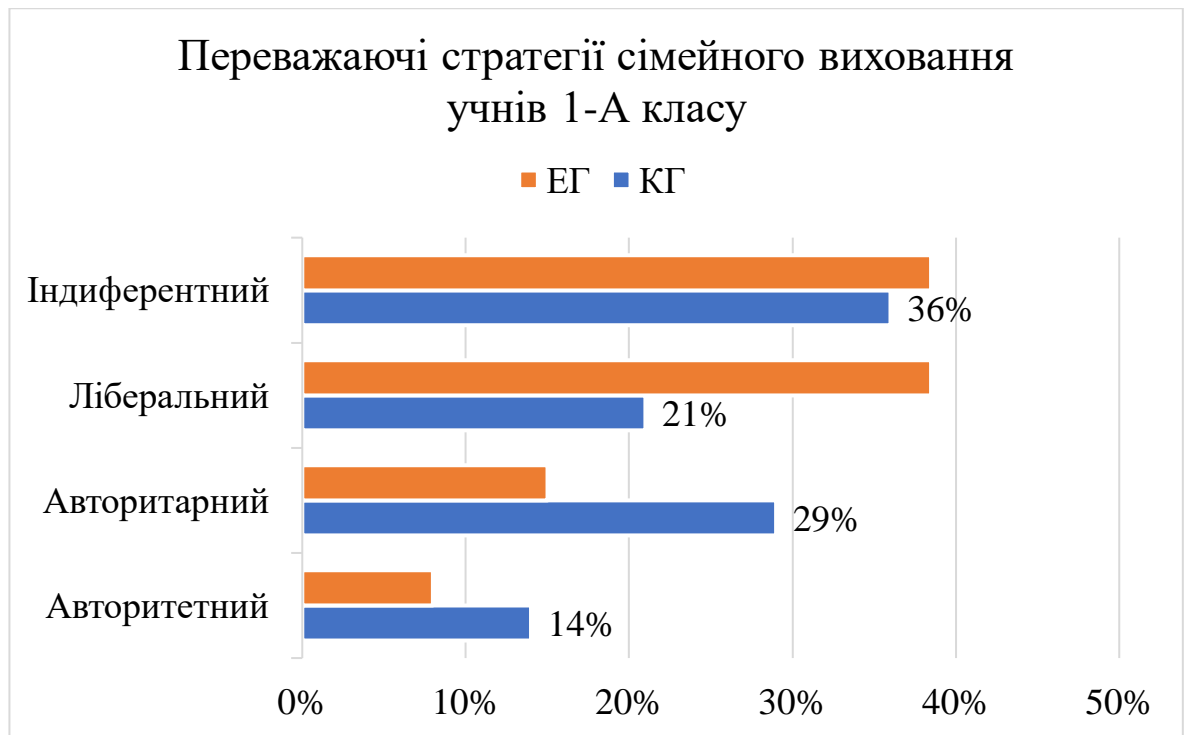
Для унаочнення отриманих результатів, динаміку змін в загальному рівні розвитку учнів 1-А класу контрольної та експериментальної груп представлено в діаграмі (див. рис. 2.11).

Рис. 2.11. Динаміка змін в загальному рівні розвитку учнів 1-А класу під час вхідної та контрольної діагностики

Для виявлення залежності змін в розвитку учнів від проведеної експериментальної роботи з батьками, здійснене повторне їх опитування за методикою «Стратегії сімейного виховання» в модифікації І.І. Махоніної (див. рис. 2.12). Очевидно, що змін у стратегіях виховання батьків контрольної групи не прослідковується. Натомість, серед батьків експериментальної групи значно зменшилась кількість батьків індиферентного стилю виховання – до 1 батька (8%), та авторитарного стилю виховання до 2 батьків (15%). Розподілились порівну прихильники ліберального та авторитетного стилю виховання – по 5 (38,5%) батьків.

Рис. 2.12. Результати повторного опитування батьків учнів 1-А класу щодо їх стилю сімейного виховання

Таким чином, результати повторного опитування батьків учнів 1-А класу щодо їх стилю сімейного виховання свідчать про визначені зміни в підходах та стратегіях батьків обох груп.

У контрольній групі залишається стабільність у стратегіях виховання, що вказує на сталість підходів батьків до виховання дітей. В той час як в експериментальній групі спостерігається позитивна динаміка: значне зменшення кількості батьків індиферентного та авторитарного стилів виховання, а також розподіл прихильників ліберального та авторитетного стилів.

Ці зміни показують ефективність задіяних форм та методів роботи з батьками. Зменшення індиферентності та авторитаризму свідчить про зростання усвідомленості батьків щодо важливості активної взаємодії з дітьми та сприяння їхньому розвитку.

Ефективність здійсненої роботи підтверджують і результати контрольного дослідження особливостей розвитку учнів 1-А класу. Аналіз загального рівня розвитку підтверджує, що експериментальна група досягла

більше позитивних змін у порівнянні з контрольною. Діаграма змін в загальному рівні розвитку учнів ілюструє позитивні тенденції, що свідчать про успішність впроваджених педагогічних стратегій.

Висновки до другого розділу

Другий розділ дослідження присвячений практичним аспектам взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.

Досліджуючи педагогічні умови взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра їх визначено як сукупність факторів, що ефективно впливатимуть на формування та розвиток соціальних навичок, когнітивних здібностей, емоційного та морального розвитку, здатності до рефлексії молодших школярів. На основі аналізу науково-педагогічної літератури щодо вже виокремлених науковцями педагогічних умов ефективної взаємодії школи та сім'ї, нами визначено особистий їх перелік, в контексті дослідження формування особистості молодшого школяра: готовність батьків до продуктивної взаємодії зі школою; доступність та відкритість інформації; педагогічне просвітництво батьків; індивідуалізація педагогічного впливу.

Еміричне дослідження взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра відбувалось шляхом реалізації констатувального, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту на базі закладу загальної середньої освіти №33 міста Чернігів, в 1-А класі. До експериментальної групи увійшли 13 учнів та їх батьків, до контрольної – 14.

Констатувальний етап передбачав первинну діагностику рівня розвитку учнів 1-А класу та опитування батьків учнів для визначення використовуваних стратегій сімейного виховання. На основі отриманих результатів здійснено встановлення взаємозв'язків між стилем сімейного виховання та особливостями формування особистості молодшого школяра.

На формувальному етапі розроблено та реалізовано систему методичних заходів, з урахуванням визначених педагогічних умов, для здійснення педагогічного просвітництва батьків з питань формування особистості молодшого школяра та взаємодії у цьому процесі школи та сім'ї.

Контрольний етап вмщував моніторингову діяльність – перевірку ефективності здійсненої роботи, прослідковування змін у використовуваних стратегіях виховання батьками учнів та їх вплив на формування особистості молодшого школяра. Зроблено висновок про ефективність задіяних форм та методів роботи з батьками.

ВИСНОВКИ

Дослідження мало на меті теоретично обґрунтувати та практично дослідити роль взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.

Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми. Визначено, що питання сім'ї як ключового осередку формування особистості молодшого школяра є об'єктом численних напрацювань

вітчизняних та зарубіжних науковців. Попри це, відсутнє єдине визначення поняття «сім'я». В нашому дослідженні керувались визначенням сім'ї як одиниці суспільства, соціально-психологічного утворення, що складається з людей, які мешкають разом і взаємодіють між собою у рамках певних соціально-культурних та правових норм, які визначають структуру, функції, обов'язки та права її членів. Загалом, спільною рисою всіх досліджень визначено характеристику сім'ї як значущої соціальної одиниці, що виконує різноманітні функції, серед яких особливо важлива – виховна. Виховання дитини в сім'ї має ряд унікальних особливостей та може мати позитивний та негативний вплив на процес розвитку дитини.

Охарактеризовано особливості формування особистості молодшого школяра. Поняттям «особистість» окреслено сукупність соціально-психологічних характеристик людини, що формують її ідентичність та унікальність, а поняттям «формування особистості дитини молодшого шкільного віку» процес впливу на соціально-психологічні характеристики дитини 6-10 років. Визначено та описано структурні елементи особистості молодшого школяра: соціальні навички, когнітивні здібності, емоційний розвиток, моральний розвиток, здатність до рефлексії.

Обґрунтовано роль сім'ї як найважливішого чиннику розвитку, зміцнення та формування особистості дітей разом із їх спадковими особливостями. Відповідно до визначених раніше структурних елементів особистості проілюстровано вплив сімейного середовища на кожен із них.

Зазначено, що активно впливає на процес становлення особистості дитини і школа. Визначено педагогічні умови взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра: готовність батьків до продуктивної взаємодії зі школою (мотиваційний, когнітивний та рефлексивний компонент); доступність та відкритість інформації; педагогічне просвітництво батьків; індивідуалізація педагогічного впливу.

Здійснено емпіричне дослідження ролі взаємодії школи та сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра. На констатувальному етапі

проведено діагностику рівня соціального розвитку учнів 1-А класу в контрольній та експериментальній групах (методика вивчення соціалізованості особистості учня); когнітивних здібностей (кольорові прогресивні матриці Равена); емоційного розвитку (методика «Що – чому – як»); морального розвитку (за розробленим протоколом спостереження); здатність до рефлексії (методика «Драбинка»). Виявлено, що загальний рівень розвитку учнів обох груп має подібну динаміку. Також здійснено опитування батьків учнів для визначення використовуваних стратегій сімейного виховання (методика «Стратегії сімейного виховання»). З'ясовано переважаючі стилі виховання, встановлено взаємозв'язки між стилями сімейного виховання та особливостями формування особистості молодшого школяра.

На формувальному етапі експерименту впроваджено методичні заходи з батьками учнів експериментальної групи 1-А класу із врахуванням психологічних умов ефективної взаємодії сім'ї та школи: міні-лекція, круглий стіл, тренінг, дискусійна зустріч, віртуальний квест, розробка методичних рекомендацій, бесіди та індивідуальні консультування, заключна конференція.

Контрольний етап експерименту передбачав моніторинг ефективності здійсненої методично-просвітницької роботи шляхом проведення контрольної діагностики учнів та повторного опитування їх батьків. Інтерпретація результатів сприяла формуванню висновку про позитивну динаміку змін у розвитку учнів та вибору стратегій виховання батьками. А отже, доведено ефективність здійсненої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г.О., Медінцев В.О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*. 2011 р. №3. с. 7-14.
2. Басюк Н.А. Партнерська взаємодія вчителя Нової української школи з батьками молодших школярів. *Актуальні проблеми та перспективи дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі*: збірник науково-методичних праць. Житомир: ФОП Левковець, 2019. С. 7 – 10.

3. Берегова Н.П., Федорчук П.І. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Психологічні науки*. 2020. № 6.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волин. обереги, 2011. 519 с.
5. Гринькова Н.М. Морально-виховний потенціал взаємодії сім'ї, закладів позашкільної освіти і його реалізація у вихованні учнів молодшого шкільного віку. *Інноватика у вихованні*. Рівне. 2019 р. №9. с. 136-143.
6. Грищенко Н. В. Формування моральних ставлень молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї. *ПОЧАТКОВА ОСВІТА: історії, проблеми, перспективи*: матеріали науково-практичної інтернет-конференції. Ніжин, 2020. с. 41-44.
7. Драчук Т. Поняття інтелектуального розвитку молодшого школяра та його стадії. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*: Збірник матеріалів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. Т. 3. с. 366-369.
8. Зобенько Н.А. Особливості впливу сімейного виховання на поведінку дітей молодшого шкільного віку. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки». 2018 р. №3. с. 65-73.
9. Кисла О. Ф., Ландар Т. О. Реалізація ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. *Молодий вчений*. 2019. № 8 (72). С. 241-244.
10. Климченко Г.С. Кузьміна О.В. Роль взаємозв'язку школи та сім'ї у вихованні молодшого школяра. *Актуальні питання сучасної педагогіки*. 2016 р. №2. с. 138-146.
11. Коваль Т. В. Вплив сім'ї на розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. *MIĘDZYKONFERENCJA NAUKOWA «OSOBOWOŚĆ, SPOŁECZEŃSTWO, POLITYKA»*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, 2017. Т. 6. с. 182-184.

12. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина». – К., 2012. – (Схвалено Вченою радою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол № 9 від 14 листопада 2012 року).
13. Кузьміна О.В., Дяченко В.М. Вплив сім'ї на формування пізнавальних інтересів учнів. *Актуальні питання сучасної педагогіки*. 2016 р. № 3. с. 102-108.
14. Ляшко Л. Вплив мікроклімату сім'ї на формування моральних цінностей молодших школярів. *ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК*. 2012 р. №25. с. 95-100.
15. Максименко С.Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016 р. №1. с. 11-17.
16. Маценко Л.М. Педагогіка сімейного виховання. Київ: ЦП «Компринт», вид. 3-тє, доп. 2019. 376 с.
17. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. Київ: 5-те вид., доповн. і переробл. 2009. 656 с.
18. Молчанюк О. В. Взаємодія сім'ї та школи як важлива умова ефективності виховного процесу. *Вісник післядипломної освіти*. 2021. № 15 (44). С. 193-205.
19. Олексюк Н. Особливості соціального формування дитини у різні вікові періоди її розвитку. *Людинознавчі студії*. 2014 р. №29. с. 125-134.
20. Олійник Н., Махлай Т. Значення самооцінки у формуванні особистості учня. *Modern research in world science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. Lviv : SPC "Sci-conf.com.ua", 2022. с. 677-683.
21. Резніченко І.Г. Взаємодія школи та сім'ї у процесі формування соціальної компетентності молодшого школяра. *Уманський державний педагогічний університет ім.П. Тичини*. Умань. 2018 р.
22. Сінельнікова Н. О. Вплив батьків на формування соціального благополуччя молодшого школяра. Загальна теорія здоров'я і здоров'язбереження: Колективна монографія / за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука - Харків : Рожко С. Г, 2017.

23. Стрельнікова Н.М., Падун Н.О. Сучасний стан виховання дітей у сім'ї. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ*. НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2012 р. № 2. с. 49-51.
24. Трубавіна І. Про умови успішного виховання дітей в сім'ї. *Наукові записки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001 . №39. с. 91-95.
25. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Вежа-Друк, Луцьк: 2021. 480 с.
26. Федяєва В. Л. Сім'я, соціалізація дитини в сім'ї. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон, 2009 р. №51. с. 10-14.
27. Хомич Л. Теоретичні засади виховання в сучасній родині. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*: збірник наукових праць. Ніжин: ПП Лисенко, 2009. №1. с. 29-38.
28. Яблонська Т.М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. *Соціологія*. 2004. с. 80-84.
29. Яблонська Т.М. Тенденції та проблеми виховання дітей у молодій сім'ї. *Науково-практичний журнал*. Київ: Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. 2010. №1-2. с. 53-57.
30. Яценко Л., Кравченко Т. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку. *Гуманітарний вісник*. №28. с. 383-388.
31. Ashirbekova A.B. Psychological Characteristics of Primary School Children. *Indonesian Journal of Innovation Studies*. 2022. № 18.
32. Bozhkova G., Shatunova O., Shastina E. Influence of the Family on the Process of Forming a Child's Personality: Types of Families: A Case of Modern Youth Prose. *Journal of Social Studies Education Research*. 2020. V. 3: T. 11. P. 220-241.
33. Gunay G.Sh. Relationship in the family and their influence on the formation of the child's personality. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*: RS Global Sp. z O.O., Poland, 2021. V. 33, T. 1.

34. Küçük S., Göktürk H., Ürker A., Adiguzelli F. Role of Family, Environment and Education on the Personality Development. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 2012 p. V. 8. T. 12. P. 1078-1084
35. Murati A. C. R. The Role of Parents in the Education of Children. *Journal of Education and Practice*. 2016. V.5. T. 7. P. 61-64.
36. Nosir N. Psychological Characteristics of Primary School Students of General Secondary School. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*. 2022. V. 8. P. 218-221.
37. Purbasari R., Setiawan D., Ahmadi F., Praswanti R. The Role of Family Education in Forming the Independent Character of Students in Elementary School. *International Journal of Elementary Education*. 2021. V.2. T. 5. P. 291-297.
38. Rodrigues C., Filomena V. Families: Influences in Children's Development and Behaviour, From Parents and Teachers' Point of View. Lisboa: *Psychology Research*, 2012 p. V. 12. T. 2. P. 693-705.
39. Ross Th. Social and Personality Development in Childhood. *Noba textbook series: Psychology*: Champaign, IL: DEF publishers, 2023.
40. Tasheva N. S. The role of the family in the upbringing of preschool. *Tashkent : JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 2021 p. V.12. T. 7. P. 323-326.
41. Tereshchuk H., Kuzma I., Yankovych O., Falfushynska H., Lyakhova I. The Formation of a Successful Personality of Primary School Children during Media Education Implementation (Using Praxeological Tales). *Proceedings of the 1st Symposium on Advances in Educational Technology*. Kyiv, 2020. V. 2. P. 181-191.
42. Witte A., Schumacher R., Napoli A. Family-School Partnerships in Elementary School. *Nebraska extension*. 2021 p. P. 1-8.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика вивчення соціалізованості особистості учня (розроблена професором М.І. Рожковим та адаптована для першокласників)

Мета: виявити рівень соціальної адаптованості активності, автономії та морального виховання учнів.

Хід проведення

Учням пропонується послухати 20 суджень і оцінити ступінь своєї згоди з їхнім змістом за наступною шкалою: 4 - завжди; 3 - майже завжди; 2 - іноді; 1 - дуже рідко; 0 - ніколи.

1. Стараюся слухатися у всьому своїх вчителів і батьків.
2. Вважаю, що завжди треба в чомусь відрізнитися від інших.
3. Незалежно від чого б я не взявся, досягаю успіху.
4. Вмію пробачати людей.
5. Роблю так, як і всі мої товариші.
6. Хочеться бути впереду інших у будь-якому ділі.
7. Стаю упертим, коли впевнений, що я правий.
8. Вважаю, що робити людям добро - це головне в житті.
9. Стараюся діяти так, щоб мене хвалили оточуючі.
10. Під час спілкування з товаришами захищаю свою думку.
11. Якщо я щось задумав, обов'язково зроблю.
12. Мені подобається допомагати іншим.
13. Хочеться, щоб всі були друзями для мене.
14. Якщо мені не подобаються люди, то я не буду з ними спілкуватися.
15. Намагаюся перемагати і вигравати.
16. Хвилююсь, коли в інших трапляються неприємності.
17. Намагаюся не сваритися з товаришами.
18. Стараюся довести свою правоту, навіть якщо мою думку не поділяють оточуючі.
19. Якщо я берусь за справу, то обов'язково доведу її до кінця.

20. Стараюся захищати тих, кого ображають.

Обробка отриманих даних. Середню оцінку соціальної адаптованості учні отримують шляхом додавання всіх оцінок першого рядка і ділення цієї суми на п'ять. Якщо отриманий коефіцієнт більше трьох, можна констатувати високий рівень соціалізованості дитини; якщо він більше двох, але менше трьох, це свідчить про середній рівень розвитку соціальних якостей. Якщо коефіцієнт менше двох балів, можна припустити, що окремих учень (чи група учнів) має низький рівень соціальної адаптованості.

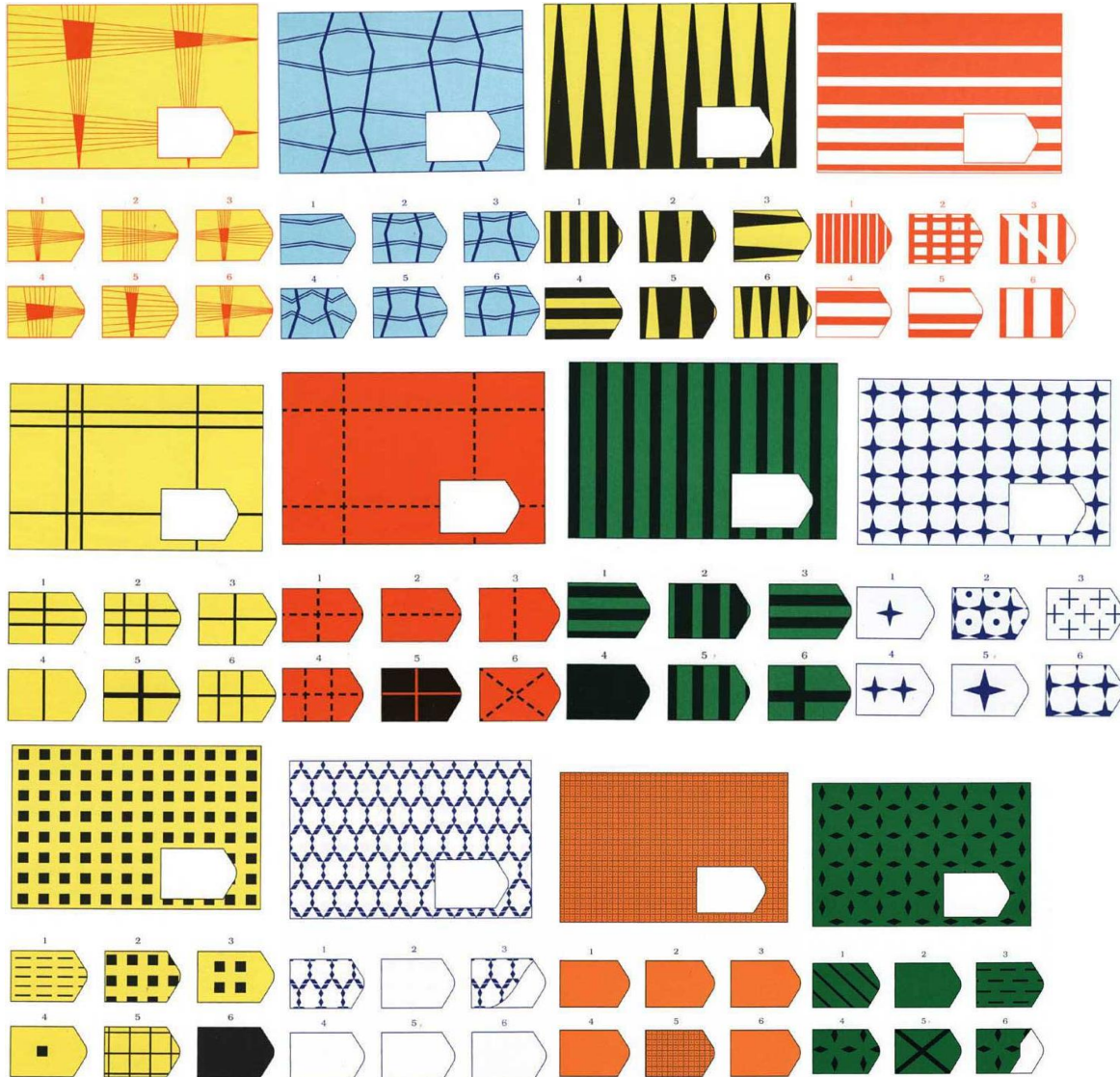
Додаток Б

Психодіагностична методика «Кольорові прогресивні матриці Равена»

Мета: визначення рівня розвитку когнітивних здібностей у досліджуваних осіб. Ця методика спрямована на виявлення здатностей особистості до логічного мислення та розв'язання завдань, пов'язаних із визначенням правильного доповнення малюнків у контексті прогресивної складності.

Інструкція

- Подивися сюди (вказіть на верхню фігуру).
- Ти бачиш, що з цієї картинки вирізаний шматочок. Кожен з цих шматочків внизу має відповідну форму, щоб заповнити виріз, але тільки один з них підходить по малюнку. Покажи, який з них підходить, щоб доповнити малюнок.

Оцінювання: За кожну правильну відповідь нараховується один бал.

Інтерпретація результатів:

8-12 балів: високий рівень розвитку когнітивних здібностей.

4-7 балів: середній рівень розвитку когнітивних здібностей.

1-3 бали: низький рівень розвитку когнітивних здібностей.

Методика «Що – чому – як» (М. А. Нгуен)

Мета. Виявити ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співпереживати, піклуватися про нього.

Інструкція

- Зараз я прочитаю розповідь. Ваше завдання: слухати уважно, а потім відповісти на мої запитання

Текст для дівчат: «Мене звати Аня. Я вчуся в першому класі. У мене є старша сестра Таня. Одного разу ми їхали на машині і потрапили в аварію. Ми були легко поранені. У Тані була зламана права рука, але вона скоро зажила. А у мене на обличчі була глибока подряпина, і через місяць залишився шрам. Шрам невеликий, але все хлопці в школі його помічають, особливо хлопчик на ім'я Вова. Вова - заводила серед хлопців. І ви знаєте, він і його друзі стали наді мною сміятися. Мені було дуже прикро. Я навіть не хотіла більше ходити в школу. Таня дізналася про це. Днями я все-таки як завжди пішла в школу з Танею. Біля входу стояв Вова з друзями. Побачивши мене, вони почали про щось шепотітися і сміятися. Моя сестра відразу підійшла до них і щось сказала Вові. Я стояла далеко від них, тому нічого не чула. Я тільки знаю, що саме після розмови з Танею Вова і його друзі перестали наді мною сміятися. Я пишаюся тим, що я - молодша сестра Тані і тим, що у мене є старша сестра, яка завжди мені допоможе. Але я до сих пір не знаю, що ж Таня сказала Вові і хлопцям. Як ви думаєте, що вона їм сказала? »

Текст для хлопців: «Мене звать Антон. У мене є старший брат Юра. Нещодавно я почав вчитися кататися на велосипеді. Перший час я часто падав, і сусідські хлопчики з мене сміялися. Мені було дуже прикро. Я навіть хотів закинути велосипед. Але Юра вирішив мені допомогти. В один прекрасний день ми з Юрою вийшли у двір з велосипедом. Там нас побачили хлопці. Вони почали про щось шепотітися і сміятися. Мій старший брат відразу підійшов до них і щось сказав. Я стояв далеко від них, тому нічого не чув. Я тільки знаю, що саме після розмови з Юрою хлопчики перестали наді мною сміятися. Я

пишаюся тим, що я - молодший брат Юри і тим, що у мене є старший брат, який завжди мені допоможе. Але я до сих пір не знаю, що ж Юра сказав хлопцям. Як ви думаєте, що він їм сказав? »

Обробка результатів

Дитина, відповідаючи на питання психолога, повинна вирішити певну проблему, пов'язану з відносинами між дітьми, їх оцінкою ситуацій і розумінням емоційних станів інших людей. Відповіді оцінюються за трибальною шкалою.

Що Таня (Юра) сказала (сказав) хлопцям?

- 0 балів – дитина не відповідає або дає такі варіанти відповіді: «Не смійтеся», «Що ви робите?», «Як вам не соромно».
- 1 бал – «Старша сестра (старший брат) погрожувала (погрожував) хлопцям»;
- 2 бали – конструктивне рішення проблеми (старша сестра/брат просить хлопців залишити молодшу сестру/брата в спокої, інакше вона/він поскаржиться вчителям і батькам; старша сестра/брат пояснює хлопцям що так робити не можна, що це погано; старша сестра/брат пояснює хлопцям проблему своєї молодшої сестри/ брата і наполягає на тому, щоб хлопці припинили над нею/ним сміятися).

Чому Таня (Юра) так вчинила (вчинив)?

- 0 балів – дитина не розуміє питання.
- 1 бал – «Щоб не сміялися»; «Щоб не кривдили».
- 2 бали – «Люди відчувають себе погано, якщо над ними сміються»

Як би ти вчинив (а) в такій ситуації?

- 0 балів – відповідь відсутня.
- 1 бал – «Треба попросити дорослих поговорити з кривдниками».
- 2 бали – дитина сама приймає рішення, спираючись на свої почуття - почуття ображеної людини.

Рівні розвитку емоційного інтелекту: низький: 0–2 бали; середній: 3–4 бали; високий: 5–6 балів

**Протокол спостереження особливостей морального розвитку
першокласників**

1. Уміння привітно вітатися та прощатися з дорослими та однолітками.
2. Використання слів, що виражають прохання, вдячність, запитання.
3. Адекватна реакція на доручення дорослого.
4. Інтерес до однолітків, їхніх ігор, зовнішнього вигляду.
5. Дотримання моральних правил у спілкуванні з дітьми.
6. Наполягання на дотриманні моральних правил іншими.
7. Елементарна увага до людей, що оточують, співчуття їм у ситуації дискомфорту.
8. Прагнення поступитися, поділитися, допомогти.
9. Негативне ставлення до грубості у поведженні.
10. Намагання дотримуватися правил культурної поведінки.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

8 - 10 балів — високий рівень розвитку моральних якостей.

4– 7 балів — середній рівень розвитку моральних якостей.

1–3 балів — низький рівень розвитку моральних якостей.

Методика «Драбинка» (в модифікації С. Г. Якобсон, В. Г. Щур)

Дитині показують намальовану драбинку з сімома сходинками, де середня сходинка має вигляд майданчика, і пояснюють завдання.

Інструкція:

- Якщо усіх дітей розсадити на цій драбинці, то на трьох верхніх сходинках виявляться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні - чим вище, тим краще. А на трьох нижніх сходинках виявляться погані діти - чим нижче, тим гірше. На середній сходинці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому?
- Ти такий насправді або хотів би бути таким? Поміть, який ти насправді і яким хотів би бути.
- Покажи на яку сходинку тебе поставила б мама, тато.

В процесі обстеження необхідно враховувати, як дитина виконує завдання: випробовує коливання, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не дає ніяких пояснень, йому слід поставити уточнюючі питання.

Найбільш характерні особливості виконання завдання, властиві дітям із завищеною, адекватною і заниженою самооцінкою:

Спосіб виконання завдання	Тип самооцінки
1. Не роздумуючи, ставить себе на найвищу сходинку; вважає, що мама оцінює його також; аргументуючи свій вибір, посилається на думку дорослого: "Я хороший. Хороший і більше ніякої, це мама так сказала".	Неадекватно завищена самооцінка
2. Після деяких роздумів і коливань ставить себе на найвищу сходинку, пояснюючи свої дії, називає якісь свої недоліки і промахи, але пояснює їх	Завищена самооцінка

<p>зовнішніми, незалежними від нього, причинами, вважає, що оцінка дорослих в деяких випадках може бути дещо нижче його власною: "Я, звичайно, хороший, але іноді лінуюся. Мама говорить, що я неакуратний".</p>	
<p>3. Обдумавши завдання, ставить себе на 2-у або 3-у сходинку, пояснює свої дії, посилаючись на реальні ситуації і досягнення, вважає, що оцінка дорослого така ж або дещо нижче.</p>	<p>Адекватна самооцінка</p>
<p>4. Ставить себе на нижні сходинки, свій вибір не пояснює або посилається на думку дорослого: "Мама так сказала".</p>	<p>Занижена самооцінка</p>

Методика «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова в модифікації

І.І. Махоніної

Інструкція:

- За допомогою цього тесту спробуємо оцінити Вашу стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповіді виберіть оптимальний для Вас.

1. Чим, на Вашу думку, переважно визначається характер людини – спадковістю чи вихованням?

А. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.

В. Головно вродженими задатками.

Б. Переважно вихованням.

Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як Ви ставитеся до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

А. Це гра слів, софізм, що не має відношення до дійсності.

В. Абсолютно з цим згоден (діти виховують своїх батьків).

Б. Готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.

Г. Важко відповісти, не замислювався над цим.

3. Яке з суджень про виховання Ви вважаєте найбільш вдалим?

А. Навчи сина послуху, тоді зможеш навчити і всього іншого (Томас Фуллер)
Б. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)

В. Мета виховання - навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)

Г. Якщо Вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб вона пішла умитися (Едгар Хоу)

4. Чи вважаєте Ви, що батьки повинні говорити з дітьми про статеві особливості?

А. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки.

розмову і про це. А в шкільному віці головне - подбати про те, щоб захистити їх від проявів аморальності.

Б. Коли діти досить подорослішають, потрібно завести

В. Вважаю, що батькам потрібно в доступній формі задовольняти інтерес дітей до цих питань.

Г. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.

5. Чи варто батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Найліпше регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.

В. Якщо попросить, можна і дати.

Г. Коли є можливість, можна дати їй певну суму.

Б. Доцільно видавати певну суму на тиждень, місяць, щоб дитина сама вчилася планувати свої витрати.

6. Як Ви вчините, якщо дізнаєтеся, що Вашу дитину образив однокласник?

А. З'ясуватиму стосунки з батьками кривдника.

В. Засмучусь, постараюся втішити дитину.

Б. Поясню дитині, як їй ліпше поводитися в таких ситуаціях.

Г. Діти самі добре розберуться в своїх відносинах, тим більше, що їх образи недовготривалі.

7. Як Ви відреагуєте на лихослів'я дитини?

А. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідне, а від спілкування з невихованими однолітками дитину надалі треба захистити.

В. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

Б. Постараюся довести до дитини, що в нашій родині, та й узагалі серед порядних людей, це не прийнято.

Г. Подумаєш! Усі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

8. Дочка (син) - підліток хоче провести вихідні на дачі у подружки, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Відпустили б Ви її (його)?

А. Ні в якому разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти

хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її (його) товаришів як порядних і надійних підлітків. В. Вона (він) цілком

9. Як Ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина Вам збрехала?

А. Постараюся вивести її на чисту воду і присоромити.

Б. Спробую розібратися, що спонукало її збрехати.

10. Чи вважаєте Ви, що подаєте дитині гідний приклад?

А. Безумовно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю.

розумна людина, щоб самостійно прийняти рішення. Хоча, звичайно, за її (його) відсутності буду трохи турбуватися.

Г. Не бачу причини забороняти.

В. Відчуватиму розчарування.

Г. Якщо привід не надто серйозний, не стану надавати цьому значення.

Обробка й інтерпретація результатів

Номер питання	Стиль поведінки			
	Авторитарний	Авторитетний	Ліберальний	Індиферентний
1	A	Б	В	Г
2	A	Б	В	Г
3	A	Б	В	Г
4	A	Б	В	Г
5	A	Б	В	Г
6	A	Б	В	Г
7	A	Б	В	Г
8	A	Б	В	Г
9	A	Б	В	Г
10	A	Б	В	Г

Чим більше переважання одного з типів відповідей, тим більш виражений у батьків певний стиль виховання. Якщо більше відповідей А, то переважає авторитарний стиль батьківської поведінки і т.д.

Структура тренінгу «Ефективне батьківство через призму позитивної психології»

Мета: Надання батькам інструментів для підтримки позитивного розвитку дитини, розуміння власних внутрішніх ресурсів та ефективної комунікації з дітьми.

Обладнання: фліпчарт, аркуші паперу, фарби та необхідне обладнання для арт-терапії.

Хід проведення тренінгу

I. Вступна частина

1. Вступне слово ведучого
2. Оголошення ключових цілей тренінгу

Опис: ведучий оголошує мету тренінгу.

- Головною метою сьогоднішньої зустрічі є вивчення позитивних підходів до батьківства, а також розвиток власної свідомості та внутрішніх ресурсів для більш ефективного взаємодії з дітьми.

3. Вправа «Автопортрет батька/матері»

Мета: допомогти батькам краще розкрити свою особистість, надати можливість іншим дізнатися більше про них та сприяти підвищенню емпатії та взаєморозуміння в групі.

Учасники групи представляють свій «автопортрет» як батька або матері. Вони можуть описати свої сильні сторони, цінності, а також свої плани щодо виховання дітей.

4. Створення правил роботи

Мета: встановлення правил взаємодії.

II. Основна частина

1. Мозковий штурм «Позитивні підходи до виховання»

Мета: залучення батьків до обговорення та обміну позитивними підходами виховання дітей.

2. Теоретична частина «Позитивна психологія в батьківстві»

Мета: введення учасників у основні принципи позитивної психології та її застосування в батьківстві.

3. Групова дискусія «Важливість позитивної комунікації з дітьми»

Мета: обговорення та обмін досвідом стосовно позитивної комунікації та взаєморозуміння з дітьми.

4. Рольова гра

Мета: відтворення ситуацій, які можуть виникнути в реальному житті, та розвиток навичок емоційного інтелекту у батьків.

5. Творча вправа «Будування мостику». Арт-терапія.

Мета: створення символічного «мостику» між батьками та дітьми, вираження бажання підтримувати та розвивати одне одного.

III. Заключна частина

1. Підбиття підсумків та обговорення вражень

Резюме вивчених позитивних підходів до батьківства та їх практичне застосування.

2. Рефлексія. Методика «Шерінг»

Учасники діляться своїми особистими враженнями та планами дій після тренінгу, використовуючи методику «Шерінг».